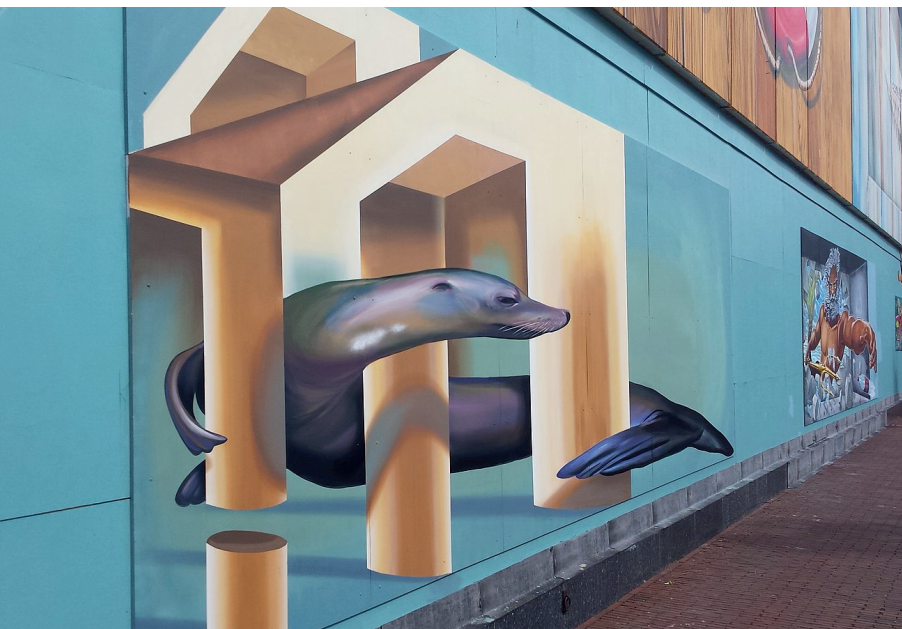

Meer ruimte voor cultuur

Provincie Noord-Holland en MRA

Een handreiking voor het ontwikkelen van een referentienorm voor culturele voorzieningen

Inhoud

	Voorwoord	04		Fase 2	11
	Inleiding	05		Fase 3	16
	Routekaart	07		Vervolg	20
	Fase 1	08			

Bijlagen

1. Praktijkvoorbeelden ter inspiratie	24
2. Toelichting economische en sociaalmaatschappelijke meerwaarde van cultuur	30
3. Relevante wet- en regelgeving en beleid t.b.v. opbouw argumentatie	31
4. Doorlopen proces	39

Voorwoord

We staan met elkaar voor een grote opgave. Tot 2040 komen er 230.000 nieuwe woningen bij in Noord-Holland en Flevoland.

Voor al die nieuwe inwoners willen we een plek zijn waar men zich thuis voelt. Maar wat maakt een plek een thuis? Zijn het de bakstenen, de pannen op het dak of de kleur van het houtwerk? Of ontstaat dit wanneer de vloeren liggen, er een kleur op de muren zit en de meubels staan? Uiteindelijk maken de mensen die er in gaan wonen een huis af en zijn het alle elementen samen die van een huis een thuis maken.

Zoomen we verder uit en kijken we naar de straat, de wijk, de buurt of de gemeente, dan zijn het niet alleen de huizen die iets een fijne plek maken om te wonen. Daar zijn scholen voor nodig, een supermarkt, een bibliotheek. Mensen willen kunnen sporten, dansen, genieten van natuur, naar de bioscoop of lekker uit eten gaan. Het zijn de maatschappelijke voorzieningen die er voor zorgen dat een gemeente gaat leven.

Voor u ligt de handreiking 'Meer ruimte voor cultuur'. Wij vinden het van belang dat er bij nieuwbouw vanaf het begin aandacht is voor culturele voorzieningen.

Te vaak gaat het over de woningen, winkels, fietspaden en is er te laat aandacht voor cultuur. En dat terwijl cultuur zorgt voor levendigheid en creativiteit. Cultuur is een uiting van mensen zelf en heeft daarmee de kracht om mensen te verbinden en een mooie samenleving te vormen. Het zorgen voor fysieke voorzieningen op het gebied van cultuur is een belangrijke taak voor gemeenten. En zoals geen huis hetzelfde is, zal iedere gemeente een andere invulling geven aan de culturele voorzieningen die bij hun inwoners passen. Deze handreiking is dan ook bedoeld om gemeenten te helpen een eigen kader te ontwikkelen die zij kunnen gebruiken bij nieuwbouwwontwikkelingen of herinrichting van dorpen of wijken. En bij het op peil houden van culturele voorzieningen in bestaande wijken. We reiken de stappen aan die ze kunnen zetten en geven een aantal concrete voorbeelden van steden die al een duidelijk kader voor culturele voorzieningen hebben.

Wij realiseren ons dat de opgaven waar gemeenten in de komende jaren voor staan omvangrijk zijn. Daarbij is de gemeentelijke culturele infrastructuur één van de vele opgaven. Het is daarom nóg belangrijker om samen met de buurgemeenten te onderzoeken hoe een basisaanbod van culturele voorzieningen ontwikkeld en/of in stand gehouden kan worden.

Hoewel deze handreiking in gaat op de fysieke voorzieningen is het ook belangrijk dat er aandacht is voor programmering: datgene dat in de gebouwen plaatsvindt. Een theater is niets zonder voorstellingen, een bibliotheek niets zonder boeken en een museum niets zonder dat er iets in tentoongesteld wordt. Laten we daar samen oog voor houden.

Jeroen Olthof

Gedeputeerde van de provincie Noord-Holland voor Cultuur

01

INLEIDING

Aanleiding

Zowel op landelijk niveau als binnen de Metropoolregio Amsterdam (MRA) staat de komende jaren een behoorlijke woningopgave op stapel. Landelijk gezien moeten er tot 2040 ruim 1.900.000 nieuwe woningen worden gerealiseerd, waarvan 250.000 binnen de MRA-provincies Noord-Holland en Flevoland. Het plan is om zowel binnenstedelijk als in de buitengebieden te bouwen.

Deze groeiende verstedelijking en verdichting binnen de MRA leidt tot extra druk op de beschikbare ruimte. Dit vraagt om een integrale aanpak van gebiedsontwikkeling, waarin naast woonfuncties nagedacht moet worden over de voorzieningen die samen een leefbare wijk of stad vormen. Met name maatschappelijke voorzieningen verdienen bij aanvang van gebiedsontwikkeling aandacht. Niet alleen onderwijs, zorg, welzijn en sport zijn van belang, maar ook de beschikbare ruimte voor cultuur. Nu nog vaak het spreekwoordelijke ‘ondergeschoven kind’. Terwijl voldoende ruimte en budget voor passende programmering van cultuur juist een grote rol spelen in het creëren van een leefbare en levendige stad, wijk of buurt.

Opgave

De MRA wil voor haar 33 gemeenten instrumenten ontwikkelen zodat deze gemeenten in staat zijn om proactief, op voorhand, bij nieuwbouwplannen of bij de herontwikkeling van bestaande wijken de juiste hoeveelheid vierkante meters voor de juiste culturele voorzieningen te reserveren. En hierbij de gemeenten aanmoedigt om af te stemmen met aangrenzende gemeenten, om mogelijk gezamenlijk invulling te geven aan ruimteclaims, voor bijvoorbeeld een bibliotheek of museum.

Doelen van de handreiking

Deze handreiking biedt gemeenten:

- Een praktische routekaart om een referentienorm voor cultuur te ontwikkelen: een kwantitatief en, waar mogelijk, bindend instrument om voldoende ruimte (uitgedrukt in vierkante meters cultuur per woning) voor cultuur te reserveren in woningbouwplannen.
- Een extra aanleiding om cultuur tot onderwerp van gesprek te maken bij (her)invulling van bestaand maatschappelijk vastgoed, bij nieuwbouw of bij herontwikkeling van wijken.
- Handvatten om te komen tot een visie op een passende invulling van de culturele vierkante meters voor de wijk en de gemeente.
- Een doorkijkje naar de benodigde vervolgstappen als het gaat om huisvesting, programmering en sturing.
- Inspiratie voor het verankeren van culturele voorzieningen op woningbouwlocaties in de vorm van een aantal praktijkvoorbeelden.

Leeswijzer

Deze handreiking is opgebouwd uit een routekaart bestaande uit drie fases – acht stappen (hoofdstuk 2). De eerste twee fases van de routekaart gaan uit van een grondige analyse: een kwantitatieve nulmeting en kwalitatieve analyse van het culturele aanbod versus de behoefte binnen de eigen gemeente, nu en in de toekomst. In de derde fase wordt toegewerkt naar vaststelling van een visie en referentienorm voor cultuur. In hoofdstuk 3, 4 en 5 worden de fases gedetailleerder uitgewerkt. Hoofdstuk 6 biedt een doorkijk naar de vervolgstappen.

Deze handreiking beoogt een uniforme en gemeenschappelijke aanpak te schetsen om de genoemde doelen te bereiken. In de beschreven stappen is waar relevant en mogelijk rekening gehouden met de verschillen in omvang van iedere gemeente. Ook beginnen veel gemeenten niet bij nul. Veel gemeenten zijn al gestart met het traject tot het vaststellen van een culturele referentienorm en zullen een of meerdere beschreven stappen als zodanig herkennen.

Toelichting op begrippen

Referentienorm cultuur

Met de referentienorm voor cultuur wordt de rekenkundige ruimtebehoefte voor culturele voorzieningen (uitgedrukt in vierkante meters) per woning bedoeld. Indien bestuurlijk vastgesteld, is een referentienorm cultuur een bindend instrument.

Referentienormenkader maatschappelijke voorzieningen

Met referentienormenkader maatschappelijke voorzieningen wordt de totale lijst bedoeld van aparte referentienormen per maatschappelijke categorie: sport, welzijn, onderwijs, kunst en cultuur. Soms nog onderverdeeld in een norm per subcategorie. In het geval van cultuur wordt de norm soms verder uitgesplitst naar vierkante meters voor bibliotheken, podia, ateliers, filmhuizen, musea en expositieruimtes.

Culturele disciplines: het ringenmodel

In deze handreiking wordt het ringenmodel van Cor Wijn aangehouden als leidraad voor het categoriseren en kiezen van passende culturele voorzieningen. Dit model maakt gebruik van een onderverdeling van culturele functies langs zes culturele disciplines (film, media en letteren, cultureel erfgoed, podiumkunsten, amateurkunst en kunsteducatie, beeldende kunst, bouwkunst en vormgeving) en koppelt deze aan de grootte van gemeenten (opgesplitst in kern tot 30.000 inwoners, uitgebreid tot 100.000 inwoners en alomvattend meer dan 100.000 inwoners). Hiermee is gekozen voor een traditionele indeling van cultuur, met nadruk op culturele functies die om vaste huisvesting vragen.

Urban Arts onttrekken zich echter aan dit traditionele systeem, maar zijn evenals kunstdisciplines van andere bevolkingsgroepen wel van belang om in overweging mee te nemen.

Verzorgingsgebieden van voorzieningen: wijk, bovenwijken, stedelijk

Een voorziening op wijkniveau bedient bewoners in de wijk. Een bovenwijkse voorziening bedient haar wijkbewoners vanuit meerdere wijken. Een stedelijke voorziening bedient bewoners vanuit de gehele stad en omliggende regio. In de praktijk wordt voor onderscheid tussen een dorp en een stad meestal de grens van 25.000 inwoners aangehouden.

Bouwopgave: in- en uitbreiding

In deze handreiking verstaan we onder inbreiding (verdichting en/of herontwikkeling) het bouwen van woningen binnen bestaand stedelijk gebied. Verdichting houdt in dat de bebouwde ruimte beter wordt benut door meer woningen te creëren binnen dezelfde 'gebiedsafbakening'. Herontwikkeling heeft betrekking op het opnieuw inrichten van een bestaand bebouwd gebied of het geschikt maken van een gebouw voor een andere functie. Bijvoorbeeld herontwikkeling van een industrieel gebied naar woonwijk. Ook onbebouwd gebied kan soms worden beschouwd als bestaand stedelijk gebied, met name als het terrein grotendeels is omringd door bebouwd gebied of inmiddels bouwrijp is gemaakt. Uitbreiding omvat het bouwen van woningen aan de rand van de stad en in gebieden die niet worden beschouwd als bestaand stedelijk gebied, waaronder landelijk gebied.

2 Routekaart 'meer ruimte voor cultuur'

FASE 1: KWANTITATIEVE NULMETING

Stap 1: Kies een benchmark

Indien nog geen eigen referentienorm cultuur: kies een benchmark referentienorm van een vergelijkbare of nabije gemeente

Toelichting: pagina 8

1

2

Stap 2: Analyseer de culturele m2 binnen de eigen gemeente

- Analyseer de huidige m2 culturele voorzieningen in de hele gemeente
- Leg dit naast de referentienorm m2 voor culturele voorzieningen (verschil)
- Analyseer de bouwopgave tot 2040 in de hele gemeente
- Leg dit naast de referentienorm m2 voor culturele voorzieningen in 2040 (verschil)

Toelichting: pagina 9

FASE 2: KWALITATIEVE ANALYSE

Stap 3: Analyseer de woningbouwopgave

Onderzoek:

- Omvang en ligging van de plangebieden: binnenstedelijk, randstedelijk of buitengebied
- Harde en zachte plancapaciteit
- Type: inbreiding of uitbreiding
- Ontwikkelfase: mate van volwassenheid van de wijk

Toelichting: pagina 11 - 12

3

4

5

Stap 5: Analyseer de (toekomstige) bewoners

Onderzoek:

- Demografische kenmerken en verwachte veranderingen
- Leefstijlen van (toekomstige) bewoners
- Woonmilieus

Toelichting: pagina 15

Stap 4: Analyseer het culturele veld (lokaal en regionaal)

- Breng de huidige culturele voorzieningen binnen de gemeente en regio in kaart
- Onderzoek de culturele voorzieningenbehoefte: nu en in de toekomst. Gebruik hiervoor:
  - visies en nota's cultuur
  - marktonderzoek
  - cultuurschillenmodel
  - MRA cultuurprofielen
  - bestaand regionaal culturaanbod
  - bevolkingsprognoses

Toelichting: pagina 13 - 14

FASE 3: VASTSTELLEN REFERENTIENORM

Stap 6: Intensiveer de samenwerking met andere domeinen

- Intensiveer samenwerking en afstemming tussen sociale en fysieke domeinen
- Stel een multidisciplinair team aan, inclusief een projectleider

Toelichting: pagina 16

6

7

8

Stap 8: Ontwikkel samen visies, plannen en referentienormen

- Ontwikkel visies en plannen voor de verankering van culturele voorzieningen - waar mogelijk als onderdeel van grotere maatschappelijke voorzieningensies
- Ontwikkel een eigen referentienorm voor cultuur, als onderdeel van groter maatschappelijke voorzieningen referentiekader met norm per domein. Laat waar mogelijk deze bestuurlijk vaststellen

Toelichting: pagina 17-18

Stap 7: Bouw aan argumentatie t.b.v. noodzaak norm culturele voorzieningen

Zoek naar aanknopingspunten in:

- De economische en sociale meerwaarde van cultuur binnen gebiedsontwikkeling
- Relevante visies en beleidsstukken op landelijk, regionaal en lokaal niveau
- Relevante wet- en regelgeving op landelijk, regionaal en lokaal niveau

Toelichting: pagina 16

FASE 1 – kwantitatieve analyse ruimtebehoefte voor cultuur – nu en 2040

In fase 1 gaat het om het opmaken van de stand van zaken: hoeveel vierkante meters worden momenteel al benut voor culturele voorzieningen binnen de gemeente? Is er een discrepantie tussen de huidige ruimte en de benodigde cultuurruimte? En wat zijn de resultaten als dezelfde analyse wordt toegepast voor 2040, rekening houdend met de bouwplannen? Een grondige kwantitatieve analyse biedt inzicht in de ruimtelijke knelpunten en vormt daarmee een essentieel vertrekpunt voor het vervolg.

Stap 1: Kies een benchmark

Houd de bestaande referentienorm van eigen gemeente aan als deze al voor handen is. Indien er nog geen eigen referentienorm bepaald en/of vastgesteld is, is het advies om een referentienorm van een vergelijkbare, nabije of veel als benchmark gebruikte gemeente als referentie te kiezen (bijv. Amsterdam).

Een referentienorm wordt doorgaans uitgedrukt in vierkante meters culturele voorzieningen per woning (waarbij één woning gelijk staat aan twee inwoners). Houd bij het selecteren van een benchmark rekening met de volgende aspecten.

1. Afhankelijk van de geografische ligging van de gemeente, kan ter vergelijking gekeken worden naar aangrenzende gemeenten of gemeenten in de regio die al een referentienorm hebben (dit is op te vragen).

1. Reden hiervoor is het bovenlokale schaalniveau (en verzorgingsgebied) van veel culturele voorzieningen en daarmee de hoge mate van uitwisseling (van inwoners cq. bezoekers) en samenwerking.
2. Indien geen norm van vergelijkbare gemeente te vinden is, raden we in deze fase aan te rekenen met een norm van een gemeente van vergelijkbare omvang: referentienormen van een grote (meer dan 100.000 inwoners), middelgrote (tussen de 30.000 en 100.000 inwoners) of kleine (minder dan 30.000 inwoners) gemeente. (In stap 8 wordt de daadwerkelijke referentienorm berekend.)

Er wordt vaak onderscheid gemaakt tussen stedelijk niveau en wijk/gebiedsniveau. Iedere culturele voorziening heeft namelijk een ander verzorgingsgebied en een maximale afstand die gebruikers bereid zijn om af te leggen. Om de totale opgave aan culturele voorzieningen binnen een gemeente te bepalen (stap 2) kan een gewogen gemiddelde van wijk- en stedelijke normen genomen worden.

Uit onderzoek blijkt dat enkel grote gemeenten op dit moment over een vastgestelde referentienorm beschikken en deze ook gebruiken. Middelgrote en kleine gemeente zitten of in het proces tot het ontwikkelen en vaststellen van een norm of zijn nog niet aan dat proces begonnen en maken tot nu toe wellicht gebruik van een benchmark.

Voorbeeld benchmark gemeenten

Gemeente	Grootte naar inwoners	Referentienorm (per één woning)	Bijzonderheden
<u>Amsterdam</u>	820.000 (groot)	0,25 m ² (wijkniveau) en 0,20 m ² (stedelijk niveau)	Norm gelijk voor de drie woonmilieus die Amsterdam onderscheidt.
<u>Utrecht</u>	368.000 (groot)	0,25 m ² (wijkniveau) en 0,20 m ² (stedelijk niveau)	Hanteert de Amsterdamse norm.
<u>Rotterdam</u>	664.000 (groot)	0,22 m ² (gebiedsniveau) en 0,64 m ² (stedelijk niveau)	Beschikt over een online <u>rekenmodel</u> waarin benodigde m ² per voorziening bij bouwopgaven te berekenen is.
Almere	200.000 (groot)	0,572 m ²	Maakt onderscheid naar podia, ateliers, filmhuizen, musea, expositieruimtes en overig. Norm nog niet vastgesteld.
<u>Haarlemmermeer</u>	160.000 (groot)	0,303 m ²	Cultuureducatie op wijkniveau: ateliers/expositieruimtes en podia op bovenwijken/gemeentelijk niveau.
Zaanstad	157.000 (groot)	0,25 m ² (wijkniveau) en 0,2 m ² (stedelijk niveau)	Hanteert de Amsterdamse referentienorm.
Purmerend	92.000 (middelgroot)	0,44 m ²	Op Purmerend totaalniveau, uitgesplitst naar actief en passief (theater/museum). Norm nog niet vastgesteld.
Ouderamstel	14.000 (klein)	0,25 m ² (wijkniveau) en 0,20 m ² (stedelijk niveau)	Hanteert de Amsterdamse referentienorm.

Stap 2: Analyseer de culturele vierkante meters binnen de eigen gemeente

Met de vaststelling van een referentienorm als benchmark ontstaat de mogelijkheid tot een kwantitatieve inventarisatie van culturele voorzieningen binnen de eigen gemeente. Op basis van de in stap 1 gekozen referentienorm kan het huidige aanbod (uitgedrukt in totaal

aantal vierkante meters) worden geëvalueerd ten opzichte van het benodigde aantal vierkante meters. Deze vergelijking maakt het mogelijk om een inschatting te maken van het eventuele overschot of tekort aan culturele voorzieningen (gemeten in vierkante meters) binnen de gemeentegrenzen en op wijkniveau. Het is raadzaam om deze analyse niet alleen voor de huidige situatie uit te voeren, maar ook voor 2040 (met hierbij de bouwplannen en resterende bouwopgave in het achterhoofd).

Voorbeeld: gemeente Almere

Binnen de gemeente Almere zijn deze stappen globaal als volgt doorlopen:

1. Een analyse van de actuele vierkante meters culturele voorzieningen binnen de gemeente. Dit betrof 23.630 vierkante meter in 2023.
2. Het huidig aantal vierkante meters voor cultuur is vervolgens tegen de eigen ontwikkelde referentienorm aangehouden. Op basis van de huidige woningvoorraad bleek in Almere in 2023 een tekort aan 7.100 vierkante meter culturele voorzieningen.
3. De gemeente Almere verwacht tegen 2030 ongeveer 30.500 extra woningen (61.000 inwoners) bijgebouwd te hebben en tegen 2040 ongeveer 31.500 extra woningen (63.000 inwoners) (zie [Monitor Plancapaciteit](#), waar provincie Noord-Holland en de MRA gezamenlijk de woningbouwcapaciteit monitoren). Met het verwachte aantal extra woningen in 2030 en 2040 is, op basis van de ontwikkelde eigen referentienorm, opnieuw gekeken naar benodigde vierkante meters voor cultuur richting de toekomst. Op basis van de referentienorm heeft de gemeente Almere in 2030 aanvullend 16.300 vierkante meter culturele voorzieningen nodig en 16.400 vierkante meter in 2040.

Resultaat fase 1

Na het uitvoeren van de kwantitatieve nulmeting is op gemeentelijk schaalniveau duidelijk:

- hoeveel ruimte (in vierkante meters) cultuurvoorzieningen op dit moment beslaan;
- hoe dit in relatie staat tot wat het volgens de (benchmark) referentienorm moet zijn;
- het benodigde aantal vierkante meters ruimte voor cultuur in 2040 op gemeente- of wijkniveau.

De uitkomst van de kwantitatieve analyse benadrukt het belang van het ontwikkelen en vaststellen van een eigen referentienorm voor culturele voorzieningen. Grote discrepanties (positief of negatief) nu of in de toekomst worden inzichtelijk en zetten aan tot actie en aanpassing van de gereserveerde ruimte voor cultuurvoorzieningen.

FASE 2 – kwalitatieve analyse culturele functiebehoeftes – nu en 2040

Aanvullend op de kwantitatieve analyse is het zaak om de kwalitatieve situatie en behoefte in kaart te brengen. Mist er bepaald cultureel aanbod op dit moment in de gemeente, kijkend naar behoeften op stad- en wijkniveau en geplaatst in regionale context? Welke culturele functies zijn er extra nodig in de toekomst op basis van de bouwopgave tot 2040 en bijbehorende (demografische) trends en ontwikkelingen? Een kwalitatieve analyse van de lokale woningbouwopgave, het lokale en regionale cultuuraanbod en de (toekomstige) bewoners is cruciaal om het meest geschikte type culturele voorziening te bepalen (zowel gemeentebreed als per plangebied).

Stap 3: Analyseer de lokale woningbouwopgave

Bepaal voor elk plangebied afzonderlijk:

➤ **Omvang en ligging: binnenstedelijk, randstedelijk of buitengebied.**

Alle gemeenten binnen de MRA en Noord-Holland Noord (NHN) hebben hun (potentiële) woningbouwlocaties tot 2040 in beeld gebracht. Via plan capaciteit.nl en de [interactieve kaarten van de provincie Noord-Holland](#) zijn de bouwopgaven te raadplegen. Per potentiële woningbouwlocatie is de omvang en de ligging te zien (binnenstedelijk, randstedelijk of buitengebied). De ligging van een plangebied is in combinatie met de omvang van het project van belang voor het onderscheid tussen behoefte aan bepaalde culturele voorzieningen in de wijk, versus naastgelegen wijken of stad.

➤ **Harde en zachte plancapaciteit**
[Plan capaciteit.nl](http://plan capaciteit.nl) maakt ook de harde en zachte plancapaciteit inzichtelijk. Bij de harde plancapaciteit is al een bestuurlijk besluit genomen over het aantal woningen en de realisatie van de woningbouwplannen. De gebiedsontwikkeling is mogelijk al gestart. De zachte plancapaciteit betreft potentiële locaties voor woningbouw. Het is belangrijk om bij de eigen gemeente de meest recente informatie over de status van de planvorming te verkrijgen. De zachte plancapaciteit is medebepalend voor de ruimte waarbinnen invloed uitgeoefend kan worden op de hoeveelheid culturele voorzieningen.

➤ **Type: inbreiding of uitbreiding**
 Ook het plantype wordt benoemd. Per woningbouwlocatie kan het gaan om inbreiding of uitbreiding. Dit onderscheid is belangrijk voor het bepalen van het type nieuwbouwwijk dat later ontstaat en welke culturele voorzieningen passend zijn voor deze nieuwbouwwijk. Uiteraard wordt hierbij ook rekening gehouden met de omliggende wijk(en) en de ontwikkelfase van de nieuwe wijk in relatie tot het omliggende gebied.

➤ **Ontwikkelfase: mate van volwassenheid van de omliggende wijk**
 Het nadenken over de (toekomstige) wijk in context van de ontwikkelfase van de omliggende wijk of stad, helpt om beter te begrijpen welke rol cultuur kan spelen voor de (toekomstige) bewoners. Iedere ontwikkelfase geeft context over de mate waarin al in behoeftes kan worden voorzien en vraagt daarmee om andere keuzes voor invulling van de (toekomstige) culturele voorzieningen.

Ontwikkelfases toegelicht

Pioniersfase

- Eerste fase van een uitbreidingsgebied aan de rand van een stad of landelijk gebied.
- Vraagt een nieuw te vormen identiteit/karakter, waar cultuur een rol in kan spelen.
- Bouw van wijkgebonden culturele voorzieningen met als doel: ontmoeten, interactie en recreatie.
- Focus op stimuleren van co-creatie en experimenteren met culturele voorzieningen. Organisch laten ontstaan, bijvoorbeeld in de vorm van broedplaatsen.
- Er zijn vele vormen van creatieve broedplaatsen en co-creatie denkbaar met verschillende meerwaarden voor de directe omgeving, [hier](#) samengevat.

Praktijkvoorbeeld: Leidsche Rijn in Utrecht en Stadshagen (fase 1) Zwolle (in de bijlage).

GroEIFase

- Gefaseerde uitbreiding met meerdere (flankerende) nieuwbouwwijken, voortbouwend op recent gebouwde nieuwbouwwijken.
- Eerste ontwikkelfase (gebouwde omgeving) legt een basis voor wijkgebonden culturele voorzieningen waar de flankerende nieuwe wijken gebruik van kunnen maken.
- Voor nieuwe culturele voorzieningen onderzoeken welke nodig zijn op wijkniveau en welke meerdere wijken kunnen bedienen (bovenwijken).
- Noodzaak van verbinding tussen oude en nieuwe ontwikkelfases, cultuur kan hierin een rol spelen.

Praktijkvoorbeeld: Wijk Stadshagen (fase 2), Zwolle (in de bijlage).

Volwassen fase

- Inbreiding binnen een randstedelijk gebied
- Cultureel basisaanbod (en broedplaatsen) zijn wenselijk als de inbreiding zo omvangrijk dat niet geleund kan worden op het aanbod in de wijk waarbinnen de inbreiding gerealiseerd wordt.
- Zo veel mogelijk aansluiten op omliggend stedelijk gebied dat kan voorzien in merendeel van cultureel aanbod (stedelijk).

Praktijkvoorbeeld: Kanaalzone, Alkmaar (in de bijlage).

'Seniore' fase

- Inbreiding binnen stedelijk gebied.
- Cultureel basisaanbod is alleen nodig als de inbreiding zo omvangrijk is dat niet geleund kan worden op het aanbod in de wijk waarbinnen de inbreiding gerealiseerd wordt.
- Gebruik en versterking van bestaand cultureel aanbod en belichting cultureel erfgoed (stedelijk) belangrijk.
- Kans tot vernieuwingsimpuls voor de bestaande stad, onder andere via opnieuw experimenteren, placemaking, co-creëren van broedplaatsen, organisch laten ontstaan van culturele hotspots en urban art door lokale kunstenaars.

Praktijkvoorbeelden: grote inbreiding in Roombeek, Enschede (in de bijlage) en kleinere inbreiding (herontwikkeling) Hembrug Zaandam

Stap 4: Analyseer het culturele veld (lokaal en regionaal)

↘ Huidige culturele voorzieningen in gemeente en regio

Breng allereerst in kaart welke culturele voorzieningen waar gelegen zijn binnen de gemeente. Kijk hierbij zowel naar cultureel aanbod gehuisvest in gemeentelijk vastgoed als aanbod vanuit de markt. De basis voor deze informatie is doorgaans beschikbaar binnen de gemeente. Zoom daarna uit naar het culturele aanbod in de regio. Deze informatie is te vinden in het [MRA-rapport 'Meer dan de delen' 2019-2024](#). Het rapport presenteert per regio de culturele voorzieningen. Per april 2024 leidt de link naar een geüpdate versie.

↘ Culturele voorzieningenbehoefte: nu en in de toekomst

Onderzoek welke additionele culturele voorzieningen binnen plangebieden en de gehele gemeente gewenst zijn in de huidige situatie en richting de toekomst.

Hulpmiddelen bij het bepalen van de culturele behoefte:

- Bestaande visies en beleidsnota's cultuur: waarin een beeld gevormd is van benodigd cultureel aanbod.
- Het cultuurschillenmodel van Cor Wijn (zie kader) biedt richtlijnen om keuzes te maken voor de gewenste functies op basis van de omvang van de gemeente. Het model biedt een klassieke indeling van culturele functies met traditionele behoeftes in huisvesting en afwerkingsniveau.

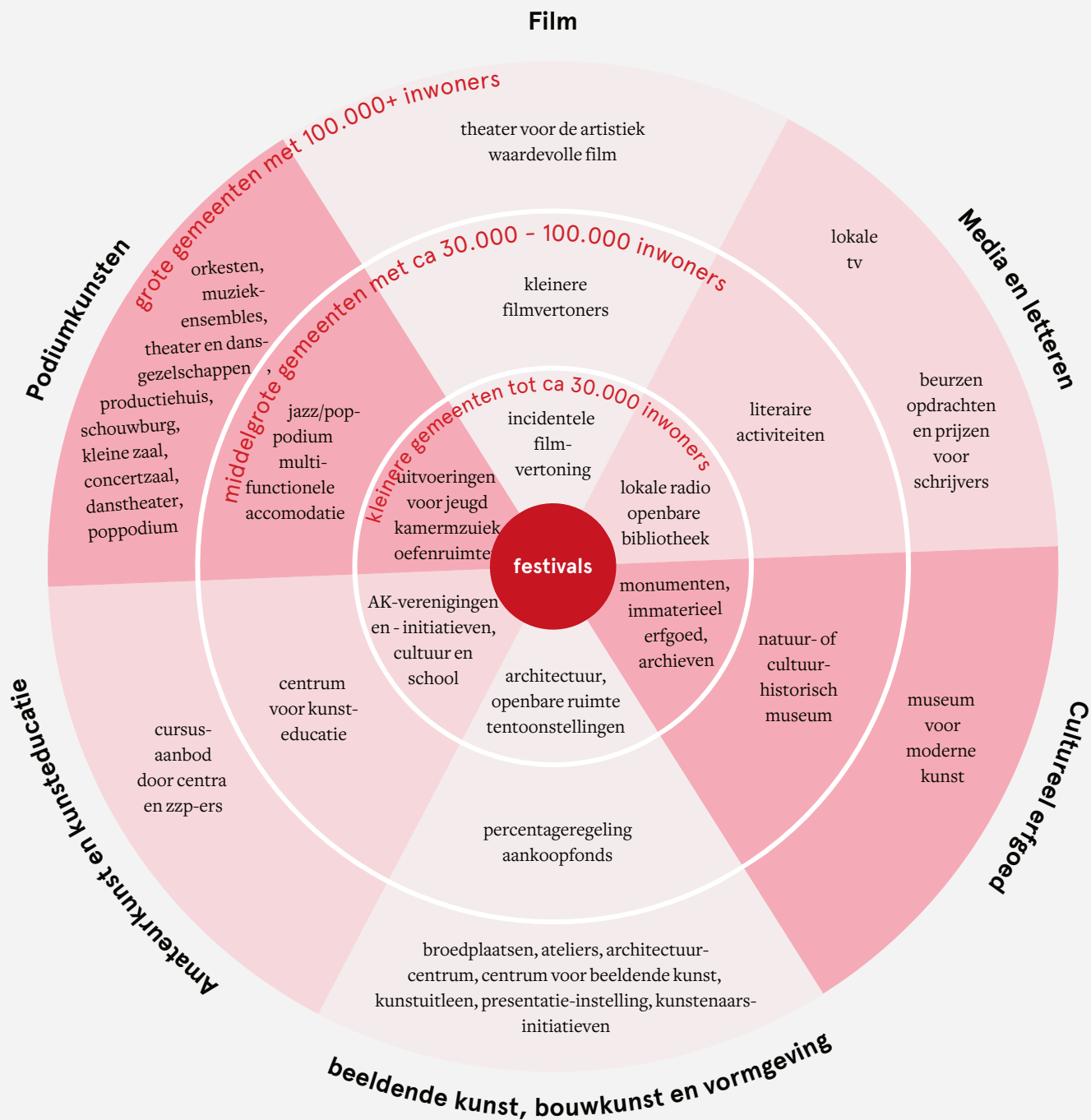
- Marktonderzoek: bijvoorbeeld demografisch onderzoek naar de deelname aan verschillend cultureel aanbod, waardering van het aanbod en de behoefte aan overige kunstdisciplines.
- De [MRA-cultuurprofielen](#) bieden inzicht in de culturele positionering en profielen van de deelregio's en daarmee passende culturele functies.
- Het bestaande culturele aanbod in de regio met een regionale functie. Een bovenregionale blik biedt enerzijds een inschatting van de mate waarin de regio al voorziet in bovenwijkse of stedelijke culturele voorzieningen voor de eigen gemeente. Anderzijds helpt het ook te bepalen welk additioneel aanbod met regionale functie nodig is en signaleert in een vroeg stadium behoefte aan samenwerking met andere gemeentes voor het bepalen waar deze functie moet komen en wie dat oppakt.
- De verwachte bevolkingsgroei richting 2040 en in vergelijking tot de benchmark bepalen of er sprake is van eventuele overschrijding van relevante kantelpunten. Moeten er extra of grotere voorzieningen (bijvoorbeeld één bibliotheek, theater, museum per 30.000 inwoners) worden gerealiseerd?

Toelichting Cultuurschillenmodel van Cor Wijn

De steeds meer opkomende Urban Arts onttrekken zich aan dit traditionele model, met andere wensen in (minder hoog) afwerkingsniveau. Urban Arts verdienen expliciete aandacht op het moment dat gesprekken met het fysieke domein plaatsvinden over huisvesting. Ook kunstvormen zonder (vaste) fysieke locatie/in de openbare ruimte, anders dan tentoonstellingen, onttrekken zich aan dit model. Het cultuurschillen model is niet uitputtend en heeft aanvullend onderzoek naar kunstbehoefte en kunstdisciplines van diverse bevolkingsgroepen.

Het cultuurschillenmodel

Het cultuurschillenmodel van Cor Wijn biedt handvatten om te bepalen welke culturele voorzieningen voor de gehele gemeente wenselijk zijn, gekoppeld aan het aantal inwoners binnen de gemeente, nu en in 2040. Het model biedt ook per inbreidings- of uitbreidingsgebied inzicht.

- ➔ Maak vervolgens keuzes die aansluiten bij de ontwikkelplannen voor toekomstige woningbouwlocaties, zoals beschreven in stap 3. Houd daarbij rekening met de omvang, ligging, vastgestelde (harde) plancapaciteit, type ontwikkeling, en ontwikkelfase van het plangebied.

Stap 5: Analyseer de (toekomstige) bewoners

Maak per ontwikkelgebied – voor zover bekend – een inschatting van de huidige of beoogde groep bewoners om de culturele voorzieningsbehoefte per gebied en in totaal richting 2040 scherper te stellen.

Een nieuwbouwcomplex bestemd voor sociale- of seniorenwoningen trekt bewoners met een andere leefstijl en culturele behoeftes (waar bijvoorbeeld zorg, ontmoeting en cultuur samen komen), dan een wijk gericht op een jongere bevolking (waar bijvoorbeeld urban arts en dans festivals beter passen).

Kanttekening is dat nooit helemaal te voorzien is welke bewoners daadwerkelijk neerstrijken in een nieuwe wijk. Kennis hebben van de (toekomstige) bewoners maakt het eenvoudiger de juiste en passende culturele voorzieningen te bepalen.

Onderzoek in ieder geval:

➤ Demografische kenmerken

Denk aan huishoudensamenstelling, leeftijd, herkomst, inkomen etc. Deze kenmerken zijn in grote mate bepalend voor de behoefte van bewoners. Rekening houden met de demografie van de (toekomstige) bewoners en hun gebruiken en gewoonten vergroot het inzicht op passend nieuw aanbod, inclusiviteit en (economische) toegankelijkheid van het cultureel aanbod.

➤ Leefstijlen

(Psychografische) leefstijlen zijn de drijvende kracht achter individueel gedrag en keuzes. Inzicht krijgen in de leefstijlen van huidige en/of toekomstige bewoners leert iets over de sociaaleconomische status en bijbehorende culturele voorkeuren. Met deze kennis is het makkelijker om voorzieningen te creëren die aansluiten bij de manier waarop huidige of toekomstige bewoners leven, werken en recreëren. Bekende segmentatiemodellen zijn het BSR-model en het Mentality-model.

➤ Woonmilieus

Door op wijk- of buurtniveau gegevens over de (toekomstige) woningvoorraad te koppelen aan de demografische- en leefstijlkenmerken van de (toekomstige) bewoners, kunnen woonmilieus bepaald worden. Zo ontstaat er een typologie van sociale, culturele en fysieke kenmerken. Meerdere gemeenten maken bij het ontwikkelen van een referentienorm al onderscheid in woonmilieus.

De bevolkingssamenstelling is constant in verandering en anticiperen op demografische en leefstijlverandering is de basis van toekomstbestendige gebiedsontwikkeling. Daarom is het belangrijk om na te denken over culturele voorzieningen die niet alleen inspelen op de huidige behoeften en het beoogde woonmilieu, maar ook flexibel genoeg zijn om zich aan te passen aan toekomstige demografische verschuivingen. Dit vergroot de levensduur en relevantie van de lokale culturele voorzieningen.

Resultaat fase 2

Met het uitvoeren van de kwantitatieve nulmeting (stap 1 en 2) en de kwalitatieve analyse (stap 3 t/m 5) is zowel het huidige culturele aanbod in kaart gebracht als het gewenste culturele aanbod richting 2030-2040.

Nu is in beeld:

- welke culturele voorzieningen er nu op welke locatie in de gemeente zijn;
- welk type culturele voorzieningen passend zijn om per plangebied toe te voegen;
- welk bovenwijks aanbod gegeven de groei van de wijk op welk moment toegevoegd moet worden;
- welk aanvullend aanbod op gemeentelijk niveau wanneer wenselijk wordt, gegeven de verwachte bevolkingsgroei en rekening houdend met kantelpunten;
- op welk aanbod in de omliggende regio geleund kan worden.

FASE 3 – vaststellen referentienorm en voorzieningenvisie

Het onderzoek uit fase 1 en 2 leidt tot een eerste beeld van de benodigde toekomstige culturele voorzieningen en de benodigde ruimte. De volgende stap is een integrale samenwerking opzetten, een visie op culturele voorzieningen ontwikkelen en een eigen referentienorm voor cultuur vaststellen. Het is belangrijk te beargumenteren waarom het nodig is een referentienorm voor cultuur vast te stellen.

Stap 6: Intensiveer de samenwerking tussen de sociale en fysieke beleidsdomeinen

Een bestuurlijk vastgestelde referentienorm cultuur dient als een onmisbaar fundament om (op tijd) aan tafel gevraagd te worden in het proces van gebiedsontwikkeling. Dit proces van vaststelling kan in theorie onafhankelijk van andere sociale domeinen opgepakt worden. De praktijk leert echter dat gebiedsontwikkeling een integrale opgave is en dat optrekken met andere sociale domeinen voor het vaststellen van een overkoepelend referentienormenkader voor alle maatschappelijke voorzieningen, inclusief cultuur, krachtiger werkt.

Dit vraagt ook om een stevige samenwerking en afstemming over de verschillende beleids-terreinen heen: tussen sociale domeinen en fysieke domeinen (vastgoed en gebiedsontwikkeling). Veelal wordt daarom gekozen voor het samenstellen van een multidisciplinair team met één verantwoordelijk projectleider.

In de praktijk zal de urgentie en de aanleiding voor het samenstellen van een multidisciplinair team rondom maatschappelijke voorzieningen voor iedere gemeente anders zijn. Ook de samenstelling en omvang van dit team verschilt en hangt samen met de omvang van de gemeente zelf.

Stap 7: Beargumenteer belang van vaststellen van de referentienorm voor culturele voorzieningen

Voor het intensiveren van de afstemming en samenwerking tussen de verschillende beleidsdomeinen is voldoende draagvlak nodig voor het gezamenlijk vaststellen van een maatschappelijk referentienormenkader (inclusief een referentienorm voor cultuur). Mocht de basis voor deze samenwerking nog onvoldoende gelegd zijn, dan is het zaak om te bouwen aan draagvlak binnen de gemeentelijke organisatie.

Win daarom aan argumentatie voor het ontwikkelen en vaststellen van een referentienorm voor cultuur. Het herkennen van beleidsmatige en bestuurlijke aanknopingspunten en de juiste argumentatie voor het belang van een referentienorm voor cultuur zijn hierin onmisbaar. Bij het vergaren en opbouwen van de argumentatie is het zaak om onderzoek te doen naar en aan te sluiten op:

- De economische en sociale meerwaarde van cultuur binnen gebiedsontwikkeling (zie bijlage 2 voor toelichting).
- Relevante visies en beleidsstukken op landelijk, regionaal en lokaal niveau (zie bijlage 3 voor toelichting).
- Relevante wet- en regelgeving op landelijk, regionaal en lokaal niveau (zie bijlage 3 voor toelichting).

Door te laten zien hoe het reserveren van voldoende ruimte voor cultuur bijdraagt aan landelijke, provinciale, regionale en/of gemeentelijke doelen en belangen, wordt intern draagvlak gecreëerd of vergroot voor cultuur binnen gebiedsontwikkeling. Hiermee ontstaat ook een koppeling met andere sociale domeinen om samen een referentienormenkader en visie voor maatschappelijke voorzieningen te ontwikkelen.

Bijlage 3 presenteert alvast de belangrijkste aanknopingspunten uit relevante visies, beleidstukken en wet- en regelgeving. Deze aanknopingspunten helpen bij het identificeren van relevante doelstellingen op nationaal, provinciaal en regionaal niveau met betrekking tot cultuur en nieuwbouw. Wij adviseren om ook op gemeentelijk niveau te zoeken in dergelijke stukken.

Stap 8: Ontwikkel samen visies, plannen en referentienormen, laat deze waar mogelijk vaststellen

Door de krachten te bundelen kan er gezamenlijk een integrale (of meerdere op elkaar afgestemde) visie(s) op maatschappelijke voorzieningen ontwikkeld worden, waar een visie op culturele voorzieningen onderdeel van is. Daarnaast kan er gezamenlijk een referentienormenkader bepaald worden. In deze fase wordt vaak – binnen dit kader - een specifieke eigen referentienorm voor cultuur berekend. Er zijn verschillende bureaus in het werkveld die zich hierin gespecialiseerd hebben. In sommige gemeentes wordt in deze fase de keuze onderbouwd voor het overnemen van een benchmark referentienorm van een andere gemeente. Hoe eerder er samengewerkt wordt tussen de sociale en fysieke domeinen, hoe beter en sneller de opgestelde visie(s) en referentienormen in de praktijk verankerd kunnen worden.

Een bepaalde referentienorm voor cultuur, of een referentienormenkader voor maatschappelijke voorzieningen inclusief cultuur, is van waarde om beslagen ten ijs te komen in gesprekken met de fysieke domeinen vastgoed en gebiedsontwikkeling.

Waar en wanneer mogelijk, is het sterk aan te raden om het gezamenlijk bepaalde referentienormenkader (of alleen de bepaalde referentienorm voor cultuur), bestuurlijk te laten vaststellen. Op die manier wordt de norm een bindend instrument, waarmee het initiatief bij gebiedsontwikkeling komt te liggen om het culturele domein op tijd te betrekken bij nieuwbouwopgaves.

Het moment en de vorm van aanbieden van de referentienorm voor vaststelling kan een tactische beslissing zijn. Er zijn verschillende vormen denkbaar waarbij de referentienorm mee kan gaan in vaststelling. Bijvoorbeeld als onderdeel van een culturele visie, van een visie voor maatschappelijke voorzieningen en als beoordelingskader bij een integraal huisvestingsplan. Ook kan gedacht worden aan een bestuurlijk traject voor vaststelling van meerdere aansluitende gemeenten tezamen.

Hieronder drie voorbeelden van een multidisciplinaire aanpak om te komen tot bestuurlijke vaststelling van een referentienormenkader van diverse gemeentes van verschillende omvang.

Voorbeeld: gemeente Almere

Almere groeit naar 350.000 inwoners tussen 2023 en 2040, met 10.700 nieuwe woningen in het centrum. De gemeente vormde een multidisciplinair team om huidige en toekomstige maatschappelijke voorzieningen op orde te krijgen. Een multidisciplinair team stelde gezamenlijk referentienormen vast voor de sociaal stedelijke ontwikkeling en het borgen van huidige voorzieningen in de stad en nieuwe voorzieningen in gebiedsontwikkelingsplannen.

Het team 'Sociaal Stedelijke Ontwikkeling' bestaande uit experts vanuit verschillende domeinen (stedelijk, gebiedsontwikkeling, vastgoed, onderhoud, groen, werk en inkomen, zorg, welzijn, onderwijs, sport en cultuur) ontwikkelde:

- Gezamenlijk een visie op maatschappelijke voorzieningen bij stedelijke ontwikkeling (vaststelling verwacht in 2024).
- Een cultuurvisie (door het cultuurteam) met focus op laagdrempelige stadscultuur en topvoorzieningen op stadsniveau (wordt in 2024 vastgesteld)

Bureau Springco zorgde voor de analyse om te komen tot een referentienormenkader met referentienormen per maatschappelijk domein (uitgedrukt in vierkante meters). Dankzij vroegtijdige betrokkenheid van het fysieke domein werd het normenkader al in diverse planvormingsgesprekken en met belanghebbenden gebruikt om gewenste voorzieningen en vernieuwingen te toetsen, passend bij demografische ontwikkelingen.

Voorbeeld: gemeente Purmerend

Purmerend heeft de ambitie om tussen 2017 en 2040 10.000 nieuwe woningen te bouwen. Een multidisciplinair team (vanuit wonen, EZ, onderwijs, sport, welzijn, cultuur, erfgoed en openbare ruimte) werkte in de aanloop naar 2024 aan de volgende vier samenhangende visies, inclusief referentienormen per domein:

- Woonvisie
- Visie commerciële voorzieningen
- Visie maatschappelijke voorzieningen
- Integraal huisvestingsplan onderwijs

De visiedocumenten kijken ook naar recente nieuwbouw en overwegen bijbouw of herinvulling van maatschappelijke voorzieningen op basis van demografische trends en woningbouwprofielen. Bureau Hospitality voerde een analyse uit voor een referentienormenkader dat per maatschappelijk domein (dus ook cultuur) een referentienorm bevat. De vier visies en het referentienormenkader worden naar verwachting in het voorjaar van 2024 vastgesteld. Volgende stap is het ontwikkelen van een plan voor de invulling en een financieel meerjarenplan.

Voorbeeld: gemeente Ouder-Amstel

Ouder-Amstel ondergaat grote veranderingen met drie nieuwbouwlocaties, die in totaal ca. 8.000 nieuwe woningen toevoegen en de bevolking verdubbelt. De gemeente wilde de ontwikkeling van maatschappelijke voorzieningen grondig aanpakken en ontwikkelde een visie en referentienormenkader voor slimme combinaties en optimale locaties.

Eén projectleider betrok ambtenaren vanuit onderwijs, zorg, welzijn, cultuur, sport, beleid, gebiedsontwikkeling en economische zaken bij de ontwikkeling van de gezamenlijke visie en het referentienormenkader. Ouder-Amstel koos voor het hanteren van de Amsterdamse referentienormen voor alle maatschappelijke voorzieningen, dus ook voor cultuur. Met als rekenresultaat 2.000 m² aanvullende cultuur op wijkniveau en 1.600 m² aanvullende cultuur op stedelijk niveau. Conclusies van de kwalitatieve analyse voor invulling van deze ruimte zijn plannen voor het realiseren van een nieuw dorps huis en nieuwe bibliotheek op wijkniveau in De Nieuwe Kern. Op termijn streeft Ouder-Amstel naar een driekernen model met elk een eigen dorps huis.

Met circa 30.000 inwoners als ondergrens voor culturele voorzieningen op stedelijk niveau, valt Ouder-Amstel qua aantal inwoners na uitbreiding net op deze grens. Voor de invulling van de ruimte voor culturele voorzieningen leunt Ouder-Amstel op de nabijheid van Amsterdam, Amstelveen en Diemen. De Visie op maatschappelijke voorzieningen Ouder-Amstel met Amsterdamse referentienormen is in 2023 door de Raad vastgesteld en in januari 2024 vrijgegeven voor participatie.

Resultaat fase 3

Na het doorlopen van stap 6 t/m 8 is de samenwerking tussen de sociale en fysieke domeinen versterkt. In de meest ideale situatie is er een multidisciplinair team samengesteld voor het integreren van maatschappelijke voorzieningen in gebiedsontwikkeling. De uitkomst van de gezamenlijke inspanningen:

- Meer aandacht voor het belang van ruimte maken voor culturele voorzieningen binnen gebiedsontwikkeling en binnen bestaand maatschappelijk vastgoed
- Een integrale visie op de integratie van maatschappelijke voorzieningen in gebiedsontwikkeling
- Een referentiekader met normen voor de benodigde vierkante meter per maatschappelijke voorziening. Dit vormt (na bestuurlijke vaststelling) een bindend instrument. Hierdoor wordt er vroegtijdig in gebiedsontwikkeling rekening gehouden met ruimtereservering voor diverse maatschappelijke (waaronder ook culturele) voorzieningen.
- Meer samenwerking tussen de sociale domeinen onderling om toekomstige synergiën in programmering te onderzoeken en meer samenwerking met de fysieke domeinen (gebiedsontwikkeling en vastgoed).

Vervolg: huisvesting, investering, sturing, programmering & invulling

Is de referentienorm bestuurlijk vastgesteld, dan worden ruimtereserveringen voor cultuur bij nieuwbouw gemaakt. Is de referentienorm nog niet bestuurlijk vastgesteld, dan is bij de afdeling cultuur in ieder geval onderbouwd hoeveel m2 reservering wenselijk is. Parallel is in kaart gebracht welke nieuwe culturele voorzieningen op welke plek wenselijk zijn. Idealiter is in fase 3 de verbinding gezocht met de fysieke domeinen. In de volgende fase van huisvesting, investering, sturing en invulling is de dialoog met de interne afdelingen maatschappelijk vastgoed en gebiedsontwikkeling en de externe marktpartijen onmisbaar.

Stel een strategisch huisvestingsplan (SHP) op voor culturele voorzieningen

In een SHP – soms integraal huisvestingsplan genoemd - worden de kansen voor zowel de bestaande culturele vastgoedportefeuille (waaronder cultureel erfgoed) als het gewenste en benodigde toekomstige vastgoed in kaart gebracht (uitgesplitst naar publiek en privaat vastgoed). Een huisvestingsplan vormt de basis voor de te maken (toekomstige) keuzes en aanvraag van de benodigde financiële investeringen en heeft vaak een doorlooptijd van 5 – 10 jaar.

Huisvesting

Het maatschappelijke vastgoed is een omvangrijk en kostbaar gemeentelijk bezit, dat grote en stijgende huisvestingslasten met zich meebrengt. Door verduurzamingseisen en onderhoud, stijgen deze lasten in de toekomst.

Ook is er sprake van steeds meer leegstaand maatschappelijk vastgoed.

➤ Breng de bestaande vastgoedportefeuille voor cultuur in beeld en bepaal op welke manier nu en in de toekomst invulling wordt gegeven aan de huisvestingsbehoefte voor culturele voorzieningen. Onder andere stapelen (verschillende maatschappelijke functies onder één dak of in één ruimte), verkleuren (wisselen van maatschappelijke functies) en herbestemmen (transformeren van commercieel vastgoed naar maatschappelijk vastgoed) zijn het onderzoeken waard. Het is belangrijk dat er gewerkt wordt vanuit een meerjarenvisie, om te anticiperen op toekomstig leegstaand maatschappelijk vastgoed zoals scholen en cultureel erfgoed zoals kerken.

➤ Betrek waar mogelijk de overige sociale domeinen en de afdeling vastgoed om de gehele maatschappelijke vastgoedportefeuille tegen het licht te houden. Maak een overzicht van welke voorzieningen waar gehuisvest zijn, de bezettingsgraad, de financiële positie en het functioneren. Zo kunnen de wensen, kosten en investeringen integraal op elkaar afgestemd worden en ter identificering van mogelijkheden voor gecombineerd gebruik. Hierdoor wordt het (toekomstig en huidig leegstaand) maatschappelijk vastgoed optimaal benut en niet prematuur verkocht.

Investingering en sturing

- Leg in het huisvestingsplan ook vast welke financiële investeringen en subsidies voor het realiseren van huisvesting nodig zijn, versus waar de realisatie aan een marktpartij over te laten. Vanwege de stijgende kosten voor onderhoud en verduurzaming in combinatie met groeiende leegstand (van maatschappelijk vastgoed) wordt steeds meer maatschappelijk vastgoed herbestemd of verkocht. Toch kan het wenselijk zijn in de realisatie van nieuw maatschappelijk vastgoed te investeren, maar kies hier gegeven de stijgende kosten alleen voor na een goede afweging.
  - Ontwikkel een stroomschema om per cultureel initiatief te bepalen wanneer de gemeente zelf investeert in het vastgoed, een huisvestingssubsidie biedt aan de invuller of een faciliterende/sturende rol op zich neemt. Ter voorbeeld: gemeente Amsterdam ontwikkelde in haar Strategisch huisvestingsplan hier een stroomschema voor. Let op: de gemeente Amsterdam heeft het merendeel van de grond in eigendom, wat de onderhandelingspositie met marktpartijen versterkt. Bekijk hier ook het strategisch huisvestingsplan van de gemeente Den Haag.
  - Bepaal de mogelijke mate van sturing op door marktpartijen ontwikkelde en geëxploiteerde culturele functies. Zo kan de gemeente:
    - met behulp van de referentienorm cultuur eisen stellen aan de benodigde vierkante meters die bestemd moeten worden voor culturele voorzieningen
    - op basis van de eigen grondpositie (wel of niet in eigendom van de gemeente) in zekere mate bepalen of de maatschappelijke (culturele) voorziening er komt
- waar mogelijk de match en onderhandeling tussen vastgoedeigenaar en culturele ondernemer faciliteren.
  - de invulling van het vastgoed beïnvloeden middels subsidies, bestemmingsplannen en eigen ontwikkelde visie op nieuwe functies (bij voorkeur vastgesteld middels participatie).
  - een cultureel investeringsfonds of stimuleringsregeling opzetten. De vastgoedeigenaar draagt per ontwikkelde woning een bijdrage af voor het ontwikkelen van (culturele) voorzieningen. Het fonds of de regeling kan ingezet worden voor het aantrekken van passende culturele instellingen, tegemoetkoming in huur, stimuleren van gedeeld ruimtegebruik of het stimuleren van verplaatsingen om de juiste culturele instellingen op de juiste plek te krijgen.
  - met behulp van grote investeerders (POM's) kijken naar herbestemmen van cultureel erfgoed.

Programmering & Invulling

Het strategisch huisvestingsplan vormt de basis, maar ruimte creëren is eigenlijk pas het begin. Om met succes nieuwe culturele voorzieningen te realiseren, is tijd investeren voor invulling en programmering, samen met voldoende budget realiseren voor programmering, essentieel. Allereerst is het zaak om per plangebied vast te stellen wie het initiatief neemt voor het realiseren van de culturele programmering & invulling. En vervolgens welke rol, tijdsinvestering en financieel budget dat vraagt van de afdeling cultuur.

- Rol: bepaal waar mogelijk per (nieuwe) wijk wie het initiatief neemt (en wat dat betekent voor de rol van de afdeling cultuur en/of erfgoed) in het participatieproces met geïnteresseerde culturele instellingen, gebiedsontwikkelaars en de (toekomstige) gebruikers van de wijk.

Ga met alle stakeholders in gesprek over de wensen, behoeften en ideeën m.b.t. culturele programmering en invulling in hun wijk. Inventariseer samen de kansen voor placemaking en bottom-up co-creatie van bijvoorbeeld broedplaatsen, culturele events en kunst in de openbare ruimte.

Een goed voorbeeld van co-creatie met nieuwe bewoners in de openbare ruimte is het Maximapark in Leidsche Rijn.

In een bottom-up proces is een kwartiermaker van essentieel belang voor succes: een onafhankelijke regisseur die het proces van co-creatie faciliteert zonder zich inhoudelijk te bemoeien met de programmering.

↘ Tijdsinvestering: bepaal de gewenste en haalbare mate van sturende programmering vanuit eigen initiatief, waarbij de gemeente een culturele instelling aantrekt of kunstroutes of culturele evenementen organiseert. Hierbij is het gesprek met al bestaande culturele instellingen van belang om te bepalen of er aan hun kant behoeftes en mogelijkheden zijn voor uitbreiding, verplaatsing of samenwerkingsmogelijkheden in gezamenlijke huisvesting.

↘ Budget/subsidies: bepaal welke budgetten/subsidies nodig zijn voor het aantrekken of ondersteunen van culturele instellingen om hun aanbod mogelijk te maken, dan wel voor programmering voor bijv. kunst en cultuur routes of festivals.

Samenwerking tussen gemeentes

Voor iedere gemeente is het van belang om voor invulling van m2 ruimteclaims over de gemeentegrenzen heen te kijken en plannen voor invulling af te stemmen met aangrenzende gemeentes.

Zeker daar waar het grootschalige wenselijke culturele voorzieningen betreft met een regionaal verzorgingsgebied, is afstemming van belang. Bepaal gezamenlijk hoe groot deze voorziening moet worden en op welke locatie deze moet landen. Bundel daarbij waar mogelijk gereserveerde ruimteclaims en investeringen. Bepaal bestuurlijk wie initiatiefnemer en kartrekker wordt en regionaal aanspreekpunt is van het project voor alle gemeenten. Zorg samen voor regelmatig afstemmingsoverleg.

Organisatie van partijen

Tot slot: een gebiedsontwikkeling is een langdurig traject, dat langdurige betrokkenheid vraagt van alle stakeholders. Dat vraagt om een goede organisatie van de samenwerking. De betrokken partijen kunnen zich organiseren in coöperaties, stichtingen of verenigingen, met daarbij een regierol van de gemeente, ondersteund door een project- of programmaorganisatie. Het vroeg betrekken van geïnteresseerde culturele instellingen in het ontwikkelproces, vergroot de kans van succes. Een mooi voorbeeld hiervan is de ontwikkeling van het [Nyma terrein in Nijmegen](#).

Colofon

Meer ruimte voor cultuur

Een handreiking voor het ontwikkelen van een referentienorm voor culturele voorzieningen.

Status:	definitieve versie
Opgesteld:	maart 2023
Auteurs:	Leonie Stekelenburg en Charlie Hoge (Stad & Co), met ondersteuning van Patrick van Mil (cultureel adviseur)
Eindredactie en opmaak:	Stad & Co
In opdracht van:	Provincie Noord-Holland

metropool
regio **amsterdam**

Amsterdam
Wibautstraat 131D
1091GL Amsterdam

Eindhoven
Lichttoren 32
5611BJ Eindhoven

Utrecht
Catharijnesingel 47
3511GC Utrecht

info@stadenco.nl
www.stadenco.nl
085-0806672

BTW NL854672515B01
IBAN NL10 TRIO 0198067747
KVK 62130307

↘ Bijlage 1

CULTUUR IN DE PRAKTIJK

PURMEREND: de nieuwbouwopgave als aanleiding voor een gezamenlijke referentienorm

Inbreiding

Integrale samenwerking aan een voorzieningsvisie en referentienorm

De gemeente Purmerend (circa 100.000 inwoners) staat voor de opgave van circa 10.000 woningen ontwikkelen voor 2040. Bij aanvang van de bouw werd ad hoc steeds dezelfde formule herhaald: een nieuwbouwwijk plus winkelcentrum. Er werd aanvankelijk onvoldoende strategisch gekeken naar alle voorzieningen. In 2019 startte men daarom met bijeenkomsten rondom de vraag: welke rol zou het wijkwinkelcentrum moeten vervullen? Geleidelijk aan ontstond een multidisciplinair team, dat samen aan de slag ging om een visie voor maatschappelijke voorzieningen uit te werken, inclusief referentienormenkader. Daarbij werd een extern bureau gevraagd om het referentienormenkader uit te werken.

Het team ontwikkelt de volgende vier stukken:

- Woonvisie
- Visie commerciële voorzieningen
- Visie maatschappelijke voorzieningen inclusief referentienormenkader
- Integraal huisvestingsplan onderwijsvoorzieningen

De stukken worden medio 2024 ter vaststelling aangeboden.

In de visiedocumenten wordt ook gekeken naar het verbinden van wijken uit verschillende tijden via maatschappelijke (inclusief culturele) voorzieningen (bij eerdere 'nieuwbouw' ontbraken de voorzieningen). Ook een meerjaren perspectief voor het benodigde budget is een onderdeel.

Vervolg: Huisvesting

Binnen bestaand vastgoed in eigendom van de gemeente wordt gekeken naar:

- hergebruik van bestaand maatschappelijk vastgoed. Middels het opstellen van langere termijn visies voor leegkomende schoolgebouwen en kerken.
- toevoegen van maatschappelijke voorzieningen aan recente nieuwbouw. Middels kansen voor verkleuren van leegstaande commerciële ruimte, uitbreiding en slimme combinaties.

Daarnaast worden ook mogelijkheden om nieuwe voorzieningen bij te bouwen onderzocht.

Tenslotte wordt ook voor maatschappelijk vastgoed in eigendom van marktpartijen gekozen. Dit vraagt een tijdige plek aan de onderhandeltafel met projectontwikkelaars. Omdat de gemeente Purmerend maar 2% van de grond in eigen bezit heeft, is het vastgestelde referentienormenkader een helpend instrument bij dat gesprek.

Invulling

Na vaststelling van het normenkader en visies, is het multidisciplinaire team van plan een handleiding te maken voor invulling. Dit staat nu nog in de kinderschoenen.

UTRECHT Leidsche Rijn: pionieren met kunst om de wijk karakter te geven

Uitbreiding

Een plan voor nieuwe 'stad' en kunst

Leidsche Rijn is één van de grootste bouwlocaties van Nederland. Tot 2025 worden er ten westen van Utrecht 30.000 woningen gebouwd voor ongeveer 80.000 mensen. Het plan is ontstaan uit de koker van stedenbouwkundige Riek Bakker. Zij ontwikkelde in 1995 het Masterplan Leidsche Rijn, waar begin 1997 de 'ontwikkelingsvisie Leidsche Rijn Utrecht' op volgde, waar het woord 'cultuur' niet één keer in voorkwam. Tijdens een vergadering van de commissie beeldende kunst in Utrecht werd verweten dat Vinex een beleidsinstrument was geworden zonder duidelijke identiteit. Het besef dat het project Leidsche Rijn hierop geen uitzondering vormde, leidde tot de oproep voor een algehele hervorming van de ontwerppraktijk. Er werd voor Leidsche Rijn besloten beeldende kunst in te zetten om de nieuwe wijk een eigen karakter te geven.

Stichting BE

Stichting BEYOND initieerde en financierde vervolgens een programma voor beeldende kunst. De Stichting Beyond werkte 15 jaar lang in opdracht van de gemeente en werd geleid door een team van landelijke experts op het gebied van kunst en architectuur waarbij de landelijke stichting SKOR (Kunst in de Openbare Ruimte) een rol speelde. Culturele projectontwikkeling, geïntegreerd in de reguliere ruimtelijke ontwikkeling, bleek succesvol. Kritiek over ontoegankelijkheid en gebrek aan lokale focus resulteerde in aanpassingen, waarbij Leidsche Rijnerna daarna actief deelnamen aan het BEYOND-proces.

Het kunstprogramma

De ambitie van het kunstprogramma voor Leidsche Rijn was om met behulp van kunstprojecten stedelijkheid te creëren en de nieuwe wijk karakter te geven met 'variatie, integratie, kwaliteit en identiteit' als kernbegrippen.

De betrokkenheid van kunstenaars bij het ontwikkelen en realiseren van culturele evenementen en kunstprojecten was toen uniek. Voorbeelden hiervan zijn de Parasol (twee zeecontainers overkapt met Chinese parasols, later gebruikt als buurthuis in Vleuterweide), Nomads (een gastenverblijf voor kunstenaars) en het beeldenpark in het Maximapark (met zeven kunstwerken van zowel nationale als internationale kunstenaars).

Lessen

- Veel programma's vonden uiteindelijk geen doorgang door maatschappelijke en politiek-economische veranderingen.
- De geringe betrokkenheid van projectontwikkelaars en bewoners bij de voorbereiding van het masterplan resulteerde in zwak commitment van de markt, polarisatie en wantrouwen.
- De gemeente Utrecht had onvoldoende helderheid over de (toekomstige) bevolkingssamenstelling van Leidsche Rijn, waardoor het culturele programma niet aansloot op, en weinig toegankelijk was voor, de werkelijke inwoners en hun behoeften.
- Hoewel Beyond met artistieke interventies en kunstwerken de openbare ruimte verrijkte, leverde dit weinig op voor de bewoners op het gebied van culturele voorzieningen.
- De les hieruit is dat een goede, liefst onafhankelijk van de gemeente opererende gebiedsorganisatie essentieel is, waarbij vroegtijdig betrekken van alle stakeholders (zowel bewoners als culturele instellingen) belangrijk is voor het succes.

De geleerde lessen resulteerden in een verandering van aanpak door directeur Peter Kuenzli, die later met de geleerde lessen ook de vernieuwing van Roombeek, Enschede oppakte. Daar verschoof de focus van kunst in openbare ruimte naar gebouwen en de culturele invulling daarvan.

ZWOLLE Stadshagen 1 en 2: de culturele basis leggen en referentienorm inzetten voor een wijk in de groei

Uitbreiding

Fase 1

In Zwolle is geleidelijk de Vinex wijk Stadshagen verrezen. De bouw van Stadshagen 1 startte in 1995. Tegen 2008 telde de wijk ruim 17.000 inwoners en in 2023 waren dat er ruim 27.000, waarbij de nieuwe bevolkingsgroep vooral bestaat uit jonge gezinnen.

In fase 1 van de ontwikkeling van Stadshagen is de basis van culturele voorzieningen gelegd. De basis bestond uit een mix van programmering, participatie en het ‘stapelen’ van cultuur met andere maatschappelijke voorzieningen. De volgende culturele voorzieningen ontstonden in fase 1:

- Jongerencentrum Level Z (Het project werd een toonbeeld van jongerenparticipatie)
- Cultuurhuis Stadshagen (samen met het Gezondheidshuis, Hanzehuis en Bewegingshuis een voorbeeld van gestapeld, multifunctioneel gebruik. Ook is er ruimte voor exposities, de bibliotheek, detailhandel, horeca, muziek, kinderopvang en het wijkservicepunt)
- Beeldende kunst (door de gemeente aangekochte beeldende kunst siert de wijk)
- Stadshagen Kunst & Cultuur (elke zomer wordt dit evenement georganiseerd met kunst, dans, muziek, food en theater in het Twistvlietpark)

De huurders van het Cultuurhuis zijn vertegenwoordigd in de Stichting Cultuurhuis Stadshagen. Deze stichting heeft als doel het Cultuurhuis in stand te houden. Hiermee wil zij tegemoetkomen aan wensen van bewoners van Stadshagen op cultureel, educatief en sociaal terrein, voorzien in initiatieven van bewoners van Stadshagen en een bijdrage leveren aan de kwaliteit en leefbaarheid van het stadsdeel.

Fase 2

In fase 2 staat het uitbouwen van de gelegde basisvoorzieningen centraal. Er worden nieuwe culturele wijkvoorzieningen toegevoegd aan de hand van een vastgestelde referentienorm voor cultuur. Vanwege de groei van de wijk en daarmee de veranderende samenstelling van de bevolking werd in kaart gebracht welke maatschappelijke voorzieningen nog ontbraken. Onder meer eerstelijnszorg en cultuur & ontmoeting misten. In 2023 werd daarom een maatschappelijk voorzieningenplan vastgesteld, op basis van referentienormen. De volgende culturele voorzieningen staan gepland in fase 2:

- Het winkelcentrum van Stadshagen zal worden uitgebreid met de Stadsfoyer: een multifunctioneel gebouw met een bibliotheek, wijkservicepunt, ontmoetingsruimtes, kinderopvang, zorg- en hulpaanbieders, horeca en winkels.
- In de 3 nieuw te bouwen wijken zijn 10 kavels – in bezit van de gemeente - voor nieuwe maatschappelijke voorzieningen gereserveerd, waarvan 5 (deels) gericht op culturele invulling. In de komende jaren wordt de verdere invulling per kavel en selectieprocedure verder uitgewerkt. De gemeente bepaalt de randvoorwaarden aan de hand van kavelpaspoorten. De kavels worden openbaar aangeboden aan marktpartijen om het vastgoed te realiseren en invullers te trekken. Toekomstige invullers kunnen hun interesse kenbaar maken via de website van de gemeente, met als doel matching te faciliteren.

ALKMAAR Kanaalzone: aansluiten op de culturele plannen voor de omliggende stad

Inbreiding

De gemeente Alkmaar wil in de komende jaren 15.000 woningen realiseren binnen de gemeentegrenzen. Zo moet er onder andere binnen het plangebied Alkmaars Kanaal (een uitgestrekt stedelijk gebied langs de oevers van het Noord Hollandsch Kanaal) een stedelijke vorm van wonen, werken en recreëren ontstaan.

Uitgangspunten voor ontwikkeling

Als eerste stap heeft de gemeente tussen 2017 en 2019 een omgevingsbeeld geschetst met hierin de ambities voor het plangebied, welke als uitgangspunt fungeerde voor de samenwerking met, en ontwikkeling door projectontwikkelaars. Omdat concrete kaders in dat beeld ontbraken, kwam ontwikkeling niet van de grond. De gemeente is vanaf 2021 daarom het toekomstbeeld gaan concretiseren met ontwikkelkaders, waarin ook aandacht was voor de maatschappelijke voorzieningen zoals welzijn, onderwijs, sport en cultuur. Voor de uitwerking van de ontwikkelkaders zijn participatierondes met burgers en organisaties in het betreffende domein gehouden.

Referentienormenkader

Ook is er door de gemeente een referentienormenkader ontwikkeld waarmee per functie berekend werd hoeveel voorzieningen er moesten komen. Het gehanteerde normenkader is gebaseerd op het bestaande voorzieningenniveau van Alkmaar en dat van twee andere vergelijkbare Nederlandse gemeentes. Deze cijfermatige onderbouwing biedt niet alleen houvast richting ontwikkelende partijen, maar ook richting politiek als het gaat om het bestuurlijk vaststellen van de kaders en het beschikbaar stellen van investeringen in voorzieningen.

Cultuurnota

Eind 2023 is berekend hoeveel vierkante meter gereserveerd in Alkmaar moet worden voor cultuur en de verschillende voorzieningen daarbinnen zoals kunsteducatie, film, theater, museum, bibliotheek, popmuziek etc. Voor Alkmaars Kanaal is dit omschreven in een nog vast te stellen cultuurnota voor het gebied. De volgende stap is het verkennen van de inhoudelijke invulling van deze cultuurkaders. Daarbij wordt er eerst een omgevingsanalyse gemaakt – wat is er al in de nabije omgeving en wat moet er worden uitgebreid voor de nieuwe wijk? Welke voorzieningen moeten er in de wijk komen? Welke bestaande partijen kunnen dat invullen? Bij de inhoudelijke programmering voor de wijk worden de bestaande cultuurinstellingen nauw betrokken.

Rol gemeente

Het proces van de cultuurnota voor Alkmaars Kanaal loopt parallel aan de ontwikkeling van een cultuurnota voor de gehele stad Alkmaar, waarbij ook een investeringsprogramma 2025-2040 wordt opgesteld. Voordeel hiervan is dat de culturele plannen voor Alkmaar Kanaalzone maximaal aansluiting kunnen vinden op de culturele voorzieningen en plannen van de omliggende stad.

Een ander groot voordeel is dat de gemeente dit gehele ontwikkelproces al enkele jaren geleden heeft ingericht en doorlopen volgens de nieuwe Omgevingswet die pas in 2024 van kracht is. De gemeente heeft zich daardoor meer kunnen richten op de kaders en eisen, zodat de door projectontwikkelaars gemaakte plannen vervolgens door de gemeente kunnen worden getoetst aan de eerder vastgestelde kaders.

ENSCHEDÉ Roombeek: een vernieuwingsimpuls in verbinding met de stad

Inbreiding

Roombeek, een wijk in Enschede, onderging een ingrijpende transformatie na de vuurwerkramp in 2000. De ramp leidde tot een heroverweging van de plannen voor de binnenstedelijke Vinex-locatie 'Groot-Roombeek' (1.100 geplande nieuwe woningen). De wijk moest volledig vernieuwd worden met een bottom-up aanpak.

Het gemeentebestuur besloot hiervoor een onafhankelijke projectorganisatie (Projectbureau Roombeek) op te richten. Deze organisatie kon zelfstandig binnen de gemeente opereren en kreeg een ruim mandaat. De organisatie bestond voor de helft uit ambtenaren vanuit diverse domeinen en voor de helft uit externe krachten.

Stedenbouwkundigen Pi de Bruijn en Peter Kuenzli (ook programmadirecteur gebiedsontwikkeling van Leidsche Rijn) kregen de taak om de wijk een volledig nieuwe impuls te geven. Kuenzli maakte gebruik van geleerde lessen als projectdirecteur Leidsche Rijn, met de focus op een stevige gebiedsorganisatie.

Financiële middelen voor het culturele programma

Het duurde twee jaar om het puin, staal, beton en asbest op te ruimen in het rampgebied. Er was initieel weinig geld beschikbaar voor de (her)ontwikkeling van voorzieningen. Na onderhandeling in Den Haag over de benodigde kwaliteitsimpuls, ontving Enschede een financiële impuls van enkele tientallen miljoenen, met de afspraak: geen jaarlijkse rapportage, maar verantwoording achteraf.

Met de financiële impuls en het risicobeheersingssysteem als basis kon de projectorganisatie Roombeek herbouwen en ervoor zorgen dat het een rijk gevarieerde stedelijke wijk werd.

Met aandacht voor de gewenste culturele voorzieningen, waaronder een museum, ateliers en kunst en cultuur in de openbare ruimte. De inhoud kreeg verder vorm gedurende het ontwikkelproces. In het eerste ontwikkelplan werd ruimte voor cultuur gereserveerd in een aantal oude fabrieken in de wijk, die ongeschikt waren voor bewoning.

Recht op terugkeer

Vóór de vuurwerkramp stonden in Roombeek al vele lege textiel fabrieken, die dienst deden als ateliers voor meer dan 100 kunstenaars.

De ramp beroofde hen niet alleen van deze werkruimte, maar ook van hun kunstwerken. Om deze reden besloot het college van B&W dat niet alleen de bewoners, maar ook de bedrijven en kunstenaars recht hadden op terugkeer. Dit betekende dat cultuur en kunst vanaf het prille begin de nodige aandacht kregen in de wederopbouw en de ontwikkeling van Roombeek.

Intensief participatietraject

Centraal in het participatietraject – dat uitmondde in het rapport 'Een wijk ontworpen aan de keukentafel' van Mei 2001 - stond de vraag: welke identiteit moet Roombeek krijgen als wijk? Het rapport beschreef gedetailleerd de visie van de gemeenschap op een menselijke, aantrekkelijke en leefbare wijk. Hierbij lag de nadruk op voorzieningen, gemeenschapsleven, scholen, kansen voor kinderen, groenvoorzieningen, natuur en water, evenals het behoud van historisch erfgoed. Drie cruciale punten kwamen naar voren:

- De oprichting van een monument ter herdenking van de ramp.
- Het behoud van oude gebouwen met nieuwe bestemmingen.
- De creatie van culturele ontmoetingsplekken en ateliers voor de kunstenaars die door de ramp waren getroffen.

Deze uitgangspunten, en het belang van veelkleurigheid en goede voorzieningen, werden verwerkt in het stedenbouwkundig plan.

Funciemix zorgt voor samenhang

Tijdens de wederopbouw streefde men naar een nieuwe economie voor de wijk, waarin cultuur een essentiële rol zou vervullen. Cultuur werd gezien als een motor voor het creëren van een aantrekkelijke wijk en het verbeteren van de leefomgeving. Daarom werd er budget vrijgemaakt voor culturele programmering en investeringen in cultuur.

Een bestaand fabrieksgebouw bood onderdak aan het nieuwe museum 'de Twentse Welle'. Bovendien werd een cultureel centrum voor hedendaagse kunst gevestigd, genaamd 21 Roozendaal. Daarnaast vond een afdeling van kunstacademie ARTEZ haar thuis in de wijk. Op deze wijze ontstond een bloeiende kunstgemeenschap in de nieuwe wijk. Het Rijksmuseum Twente, Museum Twentse Welle, Tetum en kunstacademie ARTEZ kregen een regionale of landelijk functie en uitstraling. De nieuwe Museumlaan werd aangelegd als een hoogwaardige verbinding tussen de onderdelen van het cultuurcluster in Roombeek.

Verbinding met de omliggende stad

Er is tevens inspanning geleverd om een culturele verbinding tot stand te brengen tussen de binnenstad en Roombeek. In nauwe samenwerking met de destijds bestaande landelijke stichting SKOR (Stichting Kunst in de Openbare Ruimte) werd een route met kunst in de openbare ruimte gecreëerd. Het nabijgelegen Rijksmuseum Twente, gelegen aan de rand van het getroffen gebied, werd eveneens geïntegreerd en betrokken bij deze ontwikkeling.

Ook werden subsidies vanuit de gemeente en provincie aangetrokken en budget vrijgemaakt voor het opzetten van een kwalitatieve culturele programmering in de nieuwe wijk. Het jaarlijks terugkerende Grenswerk-festival was een groot succes en versterkte de band met de binnenstad aanzienlijk.

↘ Bijlage 2

TOELICHTING ECONOMISCHE EN SOCIAAL-MAATSCHAPPELIJKE MEERWAARDE VAN CULTUUR

De economische meerwaarde van cultuur

De economische toegevoegde waarde uit de productie van cultuur- en mediaproducten in 2018 in Nederland bedroeg 26,5 miljard euro en was daarmee goed voor 3,4 procent van het bruto binnenlands product (bbp) en daarmee even groot als de sector toerisme.

De arbeidsinzet voor deze productie was 330 duizend arbeidsjaren verdeeld over zo'n 400.000 mensen (vaste banen en zelfstandigen opgeteld). Dat is 4,3% van de totale werkgelegenheid in Nederland. Ter vergelijking: in het Verenigd Koninkrijk is dat 6,2%, in Duitsland 3,5%, en in de Verenigde Staten 3,4%. Van deze werkgelegenheid in de sector cultuur en media, is circa 23% werkzaam op het gebied van communicatie en informatie: pr-, reclame- en congresbureaus en organisaties die handelen in advertenties. De overige 75%, ruim 300.000 mensen werken in media, letteren, architectuur en ontwerp, podiumkunst, onderwijs, audiovisueel, beeldende kunst, erfgoed, interdisciplinair en overig.

De sociaal-maatschappelijke meerwaarde van cultuur

(Nieuwbouw)wijken dreigen monofunctioneel te worden. Een wijk is meer dan een verzameling woningen. Ontmoeting, interactie en groei zijn noodzakelijk. Gebiedsontwikkelaars, marktpartijen en de gemeente moeten een gezamenlijke verantwoordelijkheid nemen om te investeren in een goede leefomgeving, waarbij de functiemix zorgt voor economische waardeverstijging en een levensvatbare buurt op de lange termijn.

Waardecreatie door culturele voorzieningen gaat verder dan artistieke expressie: het vertaalt zich naar waardeverstijging van vastgoed, omzetgroei voor bedrijven, en een positieve impact op leefbaarheid en sociale cohesie. Cultuur levert op deze manier hoog maatschappelijk rendement en levensvatbare buurten op, waarvan culturele voorzieningen een integraal element zijn. Cultuur moet gezien worden als essentiële infrastructuur, net als wegen of internet, van woongebieden.

Kunst bevordert sociale contacten, participatie en levendigheid. De diversiteit aan culturele activiteiten moet toegankelijk zijn voor iedereen, van de wijk tot het centrum en de regio.

Wijkcultuurhuizen en broedplaatsen fungeren daarin als onmisbare schakels in het cultureel en maatschappelijk ecosysteem, bijdragend aan kunstparticipatie, verbinding, talentontwikkeling en samenwerking in de wijk.

Bijlage 3

RELEVANTE BELEID, WET- EN REGELGEVING VOOR HET OPBOUWEN VAN ARGUMENTATIE

Voor het opbouwen van argumentatie spelen de volgende ruimtelijke beleidsstukken en wet- en regelgeving een sleutelrol, vooral bij woningbouw en gebiedsontwikkelingen:

De omgevingswet, omgevingsvisie(s) en uitvoeringsagenda's	Identificeer in landelijke, provinciale en gemeentelijke omgevingsvisies de doelen m.b.t. een passend maatschappelijk voorzieningenaanbod in brede zin, en waar mogelijk ook specifiek voor cultuur. Zoek specifiek naar passages die verwijzen naar culturele en maatschappelijke voorzieningen en de rol daarvan binnen de integrale opgave van nieuwbouw.
Verstedelijkingsstrategieën	Raadpleeg deze strategieën (specifiek die van de MRA) om inzicht te krijgen in regionale samenwerking en coördinatie met betrekking tot culturele en maatschappelijke ontwikkelingen bij nieuwbouw. Dit kan helpen om het lokale beleid te plaatsen binnen een breder regionaal perspectief.
Coalitieakkoorden	Verkrijg inzicht in de prioriteiten van het huidige landelijke, provinciale of gemeentelijke bestuur door coalitieakkoorden te raadplegen. Zoek naar vermeldingen over het belang van (maatschappelijke en culturele) voorzieningen, culturele investeringen, stadsontwikkeling en nieuwbouw.
(Cultuur)visies en (cultuur)nota's	<p>Raadpleeg(cultuur)nota's om te zien of er specifieke beleidspunten zijn m.b.t. tot culturele voorzieningen bij nieuwbouw. Kijk naar doelstellingen, strategieën en aanbevelingen die relevant zijn voor het ontwikkelen van een referentienorm.</p> <p>Veel cultuurnota's, zowel op landelijk, provinciaal als gemeentelijk niveau hebben een doorlooptijd van vier jaar. Momenteel zijn veel gemeenten bezig met het opstellen van plannen voor de periode 2025-2028. Het advies is om aandachtig te volgen wat er op landelijk niveau speelt, aangezien het Rijk in gesprek treedt met provincies en grote steden. Onderzoek daarom of de verschillende culturele ambities kunnen integreren in de ontwikkeling van nieuwe wijken.</p>

De Omgevingswet

De Omgevingswet is een allesomvattende wet die de bestaande regelgeving voor de leefomgeving bundelt en moderniseert. Het streven is een evenwichtige balans tussen het benutten en beschermen van de fysieke leefomgeving, onder het motto 'Ruimte voor ontwikkeling en waarborgen voor kwaliteit'.

Deze wet beoogt:

- Vermindering van regelgeving
- Overzichtelijke regels
- Een samenhangende benadering van de leefomgeving
- Mogelijkheid voor lokaal maatwerk
- Verbeterde en versnelde besluitvorming

De wet verplicht gemeenten, provincies en het Rijk om een omgevingsvisie op te stellen, waar de meesten reeds aan voldoen. Het doel is een betere afstemming en samenhang tussen beleidsgebieden in de fysieke leefomgeving. Nationale, provinciale en gemeentelijke omgevingsvisies komen samen in Omgevingsagenda's.

De Nationale Omgevingsvisie (NOVI)

De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) is een instrument van de Omgevingswet. Deze is 'met het oog op duurzame ontwikkeling, de woonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu' gericht op het in onderlinge samenhang: '(a) bereiken en in stand houden van een veilige en gezonde fysieke leefomgeving en een goede omgevingskwaliteit en (b) doelmatig beheren, gebruiken en ontwikkelen van de fysieke leefomgeving ter vervulling van maatschappelijke behoeften'.

Omgevingsrecht

De NOVI is één van de instrumenten van het nieuwe stelsel voor omgevingsrecht. De visie vormt één geheel met andere instrumenten, zoals de algemene regels, de programma's en de omgevingsvergunning.

Deze instrumenten kunnen niet los gezien worden van andere (sectorale) beleidsinstrumenten om de gestelde doelen richting 2050 te realiseren. Keuzes die in de NOVI worden gemaakt, zullen vervolgens worden doorvertaald in investeringsbeslissingen, programma's en waar nodig in regelgeving.

In Nederland staan we voor een aantal urgente maatschappelijke opgaven, die zowel lokaal als regionaal, nationaal en internationaal speelt. Grote en complexe opgaven zoals klimaatverandering, energietransitie, circulaire economie, bereikbaarheid en woningbouw zullen Nederland flink veranderen. Ze vragen meer ruimte dan zomaar beschikbaar is in ons land. De NOVI stelt een nieuwe aanpak voor: integraal, samen met andere overheden en maatschappelijke organisaties, en met meer regie vanuit het Rijk.

Dit soort grote en ingewikkelde opgaven kunnen niet apart van elkaar worden opgelost en moeten in samenhang bekeken worden. Dit maakt een nieuwe, meer geïntegreerde werkwijze noodzakelijk. Samenwerking bij het maken van de keuzes is dus cruciaal. In toenemende mate komen opgaven in de regio samen en worden daar concrete keuzes gevraagd. De NOVI geeft weer voor welke uitdagingen we staan, wat daarbij de nationale belangen zijn, welke keuzes we maken en welke richting we meegeven aan decentrale keuzes. Bij het maken van keuzes maakt NOVI gebruik van drie afwegingsprincipes: combinatie van functies gaan voor enkelvoudige functies, kenmerken en identiteit van een gebied staan centraal en afwentelen wordt voorkomen (zie figuur).

De volgende opgaven en beleidskeuzes zijn daarin interessante 'haakjes':

- Opgave: Realiseren van goede leefomgevingkwaliteit. Een factor die daar wordt genoemd om te verbeteren zijn stedelijke voorzieningen. (p. 7)
- Opgave: De opgave is cultureel erfgoed en (inter)nationale unieke landschappelijke en natuurlijke kwaliteiten te ontwikkelen, te behouden, te versterken en te benutten bij gebiedsontwikkeling en transformatie. Zo werken we aan een herkenbare leefomgeving met karakter.
- Beleidskeuze 2.4: "Overheden investeren in een aantrekkelijke, gezonde en veilige leefomgeving in steden en regio's en bevorderen een aantrekkelijk vestigingsklimaat." (p. 99)
- Beleidskeuze 3.2: "Het Rijk hanteert een integrale verstedelijkingsstrategie. Dit is een samenhangende aanpak van wonen, werken, mobiliteit, gezondheid, veiligheid en leefomgevingskwaliteit. Zo kunnen steden zich duurzaam ontwikkelen." (p. 109)

In het beschreven toekomstperspectief (mini NOVI) zijn een aantal concrete haakjes te vinden:

- "Een land waar het goed wonen en werken is. Met aangename en vitale steden en dorpen, en een productief en aantrekkelijk platteland." (p. 4)
- "Waar een goede balans is tussen gebouwde omgeving en open landschap, tussen natuur en cultuur, tussen land en water." (p. 4)
- "Dat openstaat voor verandering, en waar de kracht van zijn traditie, cultuur en identiteit wordt weerspiegeld in de inrichting van de leefomgeving." (p. 4)
- "Er wordt zoveel mogelijk gebouwd binnen bestaand stedelijk gebied, zodat open ruimtes en groen tussen steden behouden blijft. De nieuwe woningen moeten betaalbaar en goed bereikbaar zijn. Bewoners moeten tevens een prettige, gezonde en veilige leefomgeving ervaren."

Dat vergt grote investeringen in openbaar vervoer, veilige fiets- en wandelpaden, meer groen, ontmoetingsruimte en wateropvang in de stad, en goede verbindingen met recreatiegebieden in de nabijheid van de stad. Met deze aanpak van verstedelijking verbeteren we niet alleen het woningaanbod, maar ook de leefomgevingskwaliteit in de stad." (p. 7)

De Uitvoeringsagenda

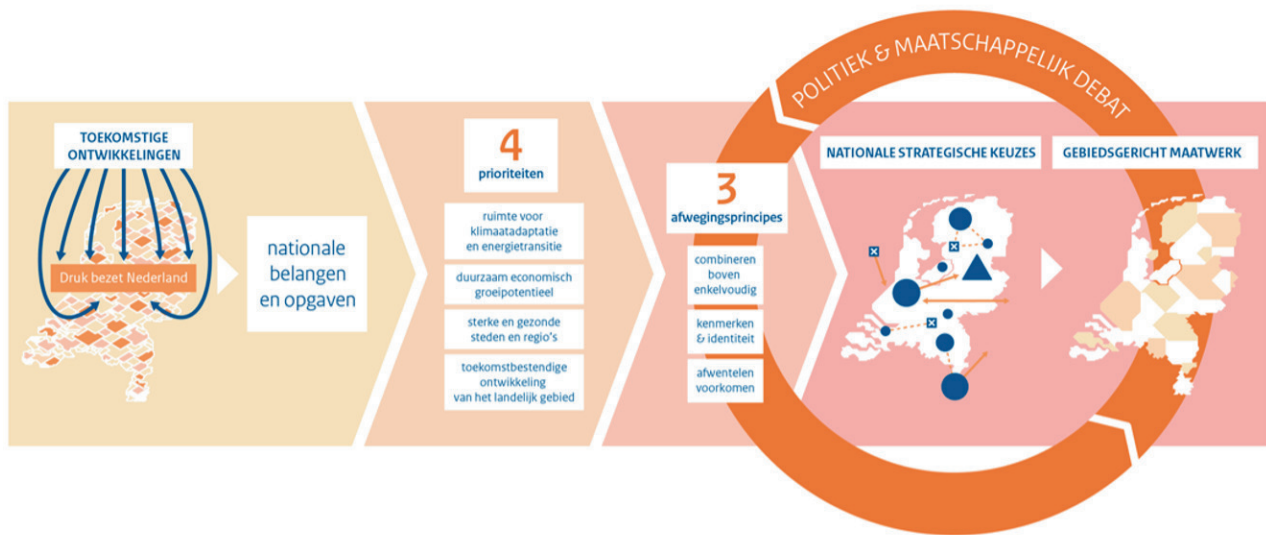
In de Uitvoeringsagenda wordt beschreven hoe we hier zowel wat betreft de rol van het Rijk als in de samenwerking concreet invulling aan geven. Kortom, met deze Uitvoeringsagenda zetten we onze visie om in actie. We geven uitwerking aan de vier prioriteiten en de beleidskeuzes uit de NOVI. Prioriteit 3 luidt 'Sterke en gezonde steden en regio's' (zie figuur). Concrete haakjes die hieruit voortkomen:

- "We versterken het Stedelijk Netwerk Nederland. Verstedelijking gebeurt geconcentreerd en grote open ruimten tussen de steden houden hun groene karakter. Inzet is compacte verstedelijking, zoals geformuleerd in de integrale verstedelijkingsstrategie. Steden moeten zich duurzaam ontwikkelen door een samenhangende aanpak van wonen, werken, mobiliteit, gezondheid en leefomgevingskwaliteit." (p. 17)
- "De leefomgeving wordt zo ingericht dat deze een actieve, gezonde levensstijl en maatschappelijke participatie bevordert." (p. 17)

Hoe wordt er concreet vorm gegeven aan de NOVI?

Naast de instrumenten die de Omgevingswet biedt zijn er ook nationale programma's opgezet. Ook instrumenten als Omgevingsagenda's, NOVI-gebieden nu NOVEX-gebieden (als Havengebied Rotterdam, Groene Hart en MRA) en regionale verstedelijkingsstrategieën zorgen voor een doorvertaling naar regionale aanpak. De uitkomsten van de programma's NOVEX en Mooi Nederland moeten in 2024 leiden tot het definitief vaststellen van de aangescherpte NOVI (zie figuur).

Programma NOVEX

In het programma NOVEX werken alle overheden samen aan een plan voor de inrichting van Nederland. Daarvoor moet eerst duidelijk zijn wat de ruimtevragers zijn, wat ruimtelijk moet worden ingepast. Zowel nationaal als regionaal. De nationale doelen en belangen zijn samengebracht in een startpakket. Dit startpakket vormt de basis voor het leggen van de ruimtelijke puzzel per provincie. De twaalf provincies gaan nu aan de slag om - met de waterschappen en gemeenten - de nationale opgaven en doelen ruimtelijk te vertalen, te combineren en in te passen in de provinciale plannen.

In het programma staan drie doelen centraal: versnellen van de uitvoering van de Nationale Omgevingsvisie, versterken van de ruimtelijke regierol van het Rijk en vernieuwen van de samenwerking in de (uitvoerings)relatie met provincies en gebieden.

Het programma NOVEX voert regie op basis van een goede interbestuurlijke samenwerking, met als concreet resultaat een gedeeld beeld van de opgaven, heldere voorwaarden en concrete uitvoeringsafspraken. Samen met het programma Mooi Nederland borgen we een mooi eindresultaat door belevingswaarde, gebruikswaarde en toekomstwaarde centraal te stellen bij de inrichting van ons land. Het programma NOVEX heeft twee hoofdpijlers: regie per provincie en de gebiedsgerichte regie in NOVEX-gebieden (waar de MRA er één van is).

Hoofdpijler 1: regie per provincie

In oktober 2022 legt het Rijk de opgave, in de vorm van een startpakket, voor aan iedere provincie om de nationale ruimtelijke doelen in te passen en te combineren met de lokale doelen en ambities op het gebied van ruimte. Provincies verbinden de nationale opgaven uit het startpakket met decentrale opgaven. In oktober 2023 komen Rijk en provincies in samenspraak tot een 'ruimtelijk arrangement' waarin zij als overheden per provincie afspraken maken hoe zij de ruimtelijke puzzel naar de praktijk vertalen. Na het ruimtelijk arrangement richten het Rijk en de provincies een cyclisch proces in, waarin ruimte is voor nieuwe ontwikkelingen vanuit de nationale programma's, aanvullende ruimtelijke keuzes en nieuwe ruimtelijke kansen.

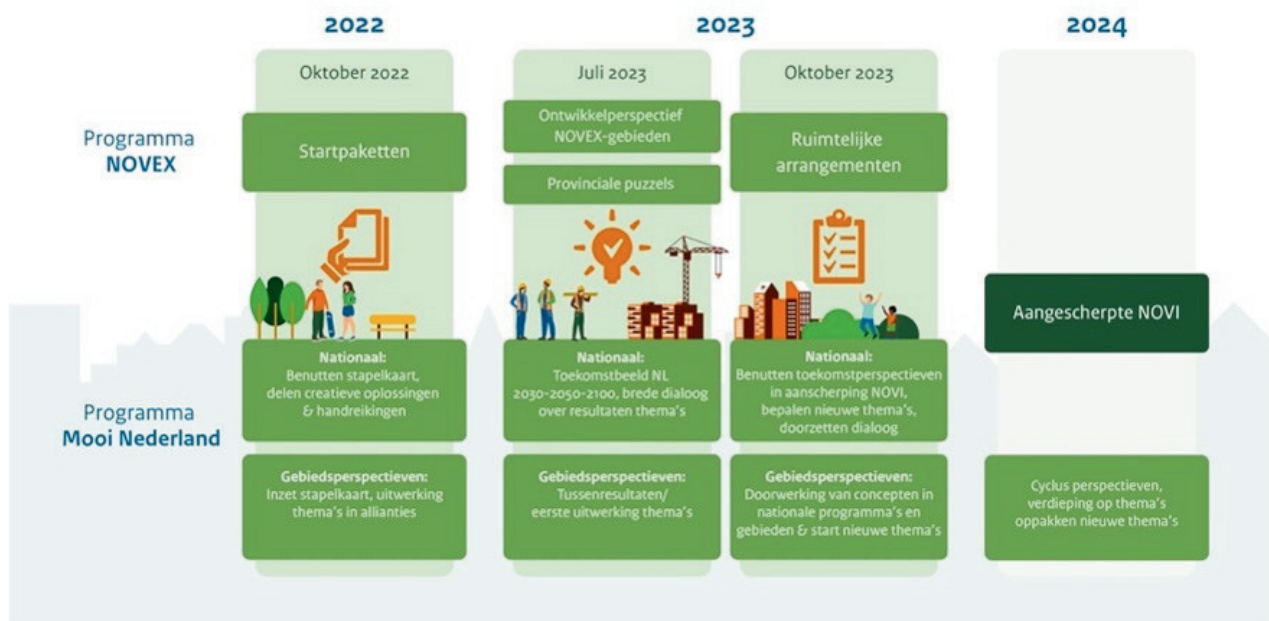
Hoofdpijler 2: gebiedsgerichte regie in NOVEX-gebieden

Zestien gebieden waar de opgave heel complex en urgent is zijn aangewezen als NOVEX-gebied. Waaronder de MRA. In deze gebieden leggen Rijk en regio samen de ingewikkelde ruimtelijke puzzel.

Naast de ruimtelijke regie per provincie wordt ook ingezet op een gebiedsgerichte regie in NOVEX-gebieden. Het betreft hier gebiedsontwikkelingen waar nationale opgaven in het fysieke domein dusdanig stapelen dat een gebiedsgerichte ordening en prioritering van verschillende nationale opgaven noodzakelijk is om te kunnen komen tot de gewenste

herbestemming en/of ingrijpende herinrichting met behoud of versterking van de ruimtelijke kwaliteit. In deze gebieden zullen Rijk en regio als partners, volgens een nieuwe werkwijze, gebieds- en opgavegericht nauw samenwerken. Met de verstedelijkingsstrategieën hebben de samenwerkende overheden in de afgelopen periode veel ervaring opgedaan met deze manier van werken.

De NOVEX-gebieden stellen een ontwikkel-perspectief op. Het gezamenlijk ontwikkel-perspectief is de basis voor strategische besluiten en uitvoeringsafspraken tussen alle overheden. Op basis van het ontwikkelperspectief wordt per NOVEX-gebied een gezamenlijk plan opgesteld: wat gaan we wanneer doen en met wie inclusief volgtijdelijke afhankelijkheden. Hiermee wordt de stap richting uitvoering en de bijbehorende ruimtelijke keuzes gezet om de stip op de horizon – in de komende vier tot tien jaar te bereiken. Dit plan omvat onder andere een uitvoeringsagenda inclusief regionale investeringsagenda.

De Provinciale Omgevingsvisie (POVI)

Omgevingsvisie NH2050 (te downloaden als PDF)

“De beweging ‘Sterke kernen, sterke regio’s’ beoogt handvatten te geven om de werkgelegenheid, het voorzieningenniveau en de bereikbaarheid op peil te houden. En om dorpen, steden en regio’s de krachtige identiteit die ze zo kenmerkt te laten behouden of te ontwikkelen. In het regionale netwerk zijn de verschillende typen kernen complementair aan elkaar. Daarbij zijn krachtige centrumsteden van cruciale betekenis voor de leefbaarheid van de hele regio vanwege de regionale voorzieningen en de stedelijke woon- en werkmilieus die er te vinden zijn. Zij kunnen jonge mensen en bedrijven aantrekken, wat leidt tot dynamiek en gezonde regio’s. Door de centrumsteden te versterken, verbetert het vestigingsklimaat en worden deze steden nog interessanter voor woonconsumenten en bedrijven die zich in een stedelijke omgeving willen vestigen.” (p. 41)

“De opgave bepaalt het schaalniveau waarop afstemming en samenwerking plaatsvinden. De ene keer is dat op de schaal van Noord-Holland als geheel, de andere keer op Noord-Holland Noord of op regionaal niveau, zoals bij het voorzieningenniveau op peil houden en de afstemming van woningbouwontwikkeling.” (p. 41)

“Het is zaak dat regio’s vitaal blijven en zich verder kunnen ontwikkelen. Hiertoe maken zij kwalitatieve en kwantitatieve afspraken over woningbouw (mede gebaseerd op demografische ontwikkelingen en prognoses), werklocaties en over de ontwikkeling en locaties van voorzieningen”. (p. 42)

“Regionale samenwerking is de sleutel voor een goede strategie om het netwerk van steden en kernen sterker te maken (voorzieningenniveau, economische ontwikkeling, woningbouw) en te verbinden met het landschap”. (p. 42)

“De beweging Sterke kernen sterke regio’s heeft tot doel het netwerk van steden en kernen qua voorzieningenniveau, economische ontwikkeling en woningbouwontwikkeling sterker te maken. En om de verschillende kernen en regio’s de krachtige identiteit die ze zo kenmerkt te laten behouden en te ontwikkelen. Hierbij is regionale samenwerking van essentieel belang.” (p. 70)

Omgevingsvisie Flevoland

“Zorgen voor een goede positie in het netwerk door een kwaliteit te bieden met een bovenlokale aantrekkingskracht. Een voorbeeld: doordat steden met elkaar een regio vormen, hoeft niet elke afzonderlijke stad een compleet voorzieningenaanbod te hebben. Steden in de regio kunnen zich specialiseren. Denk aan culturele hotspots, logistieke knooppunten, excellente woonsteden etc. Door specialisatie vullen steden elkaar aan.” (p. 13)

“Bij excellente woonmilieus gaat het om een prachtige omgeving met veel groen, water en natuur. Maar ook alle andere kenmerken van excellentie zoals uitstekend onderwijs, goede voorzieningen, veiligheid en sociale samenhang. Kortom, een omgeving waar mensen zich ontplooiën, ontwikkelen en ontspannen.” (p. 14)

“Wij stellen ons als provincie hierbij betrokken en bescheiden op. Betrokken, omdat we er voor alle Flevolandse zijn. Bescheiden omdat andere organisaties het voortouw hebben bij sociale opgaven en Flevolandse op eigen kracht en verantwoordelijkheid initiatieven ondernemen. Deze uitdagingen zijn complex en vragen van de vele organisaties die actief zijn op dit terrein de ambitie en het vermogen om over hun grenzen heen te kijken, zich te verbinden en samenspel te organiseren. De provincie bevordert - indien nodig - dit samenwerkend vermogen.” (p. 10)

MRA verstedelijkingsstrategie

Voor zeven regio's met de hoogste verstedelijkingsdruk, waaronder de MRA, hebben Rijk en regio samen verstedelijkingsstrategieën opgesteld. In deze gezamenlijke verstedelijkingsstrategie maken Rijk en regio afspraken en keuzes over woningbouw, mobiliteit, economie, energie, landschap, water en natuur. Het concept dat er ligt wordt momenteel uitgewerkt tot strategie. In het [Verstedelijkingsconcept 2050](#) voor de MRA is globale argumentatie te vinden voor het belang van goede voorzieningsstructuur:

- “Een metropoolregio waar het gezond is om te leven, waar voldoende woningen, voorzieningen en banen zijn.” (p. 2)
- “Verstedelijking is meer dan het bouwen van woningen en bedrijfsruimten alleen. We bouwen complete steden met een hoge leefkwaliteit. Dat betekent dat aan bouwlocaties, zeker de grote, ook investeringen verbonden kunnen zijn in infrastructuur, voorzieningen, de openbare ruimte en de energievoorziening.” (p. 23)
- “Daarbij denken we aan menging en verbeteren van wijken door woningbouw en transformatie, het verbeteren van sociaal-maatschappelijke kansen, sociale cohesie en leefbaarheid in kwetsbare wijken door onder andere voorzieningsplanning, en verbetering van sociaaleconomische kansen in kwetsbare wijken door een betere bereikbaarheid van banen.” (p. 24)
- “Aan de basis van het Verstedelijkingsconcept staat de inzet op een meerkernige ontwikkeling. Daarmee geven we uitwerking aan de ambities van een evenwichtige groei van de woningmarkt en de werkgelegenheid en het voorzieningenniveau en het voldoen aan de kwalitatieve en kwantitatieve vraag: het ontwikkelen van complete steden en samenlevingen.” (p. 36)
- “Doorgroei naar complete steden betekent verder een wenselijke groei in de voorzieningen voor cultuur, gezondheidszorg en sociale infrastructuur.” (p. 87)

Coalitieakkoorden

Door het bekijken van coalitieakkoorden wordt inzicht verkregen in de prioriteiten van het huidige landelijke, provinciale of gemeentelijke bestuur. Zoek naar vermeldingen over het belang van (maatschappelijke en culturele) voorzieningen, culturele investeringen, stadsontwikkeling, en nieuwbouw, en hoe deze prioriteiten zich verhouden tot cultuur.

Uit Coalitieakkoord provincie Noord-Holland 2023 – 2027 ([te downloaden als PDF](#))

“Voor vitale dorpen en steden zijn goede voorzieningen, zoals scholen, sportaccommodaties, dorpshuizen en toegang tot cultuur van cruciaal belang. Voorzieningen vormen het cement van de samenleving. Daarom spannen wij ons niet alleen in voor de bouw van voldoende woningen, maar brengen we samen met gemeenten ook in beeld welke voorzieningen nodig zijn voor een adequate regionale basisinfrastructuur. Juist in regio's waar lastige ruimtelijke keuzes nodig zijn, moeten we de leefbaarheid versterken door voorzieningen op peil te houden. We gaan met de gemeenten in gesprek om te verkennen hoe we in het verlengde van de woonakkoorden ook afspraken over voorzieningen kunnen maken, bijvoorbeeld in de vorm van regionale voorzieningsakkoorden.”

Uit [Coalitieakkoord provincie Flevoland](#)

“De keuzes die we nu maken voor bijvoorbeeld de woningbouwopgave, de regionale economie, voorzieningen, onderwijs, de toekomst van het landelijk gebied en de energietransitie bepalen hoe Flevoland er straks uitziet. En dat gaat iedereen merken.” (p. 4)

“Dat betekent dat Flevoland in 2050 meer dan 700.000 inwoners telt. Voor ons is de groei van het aantal woningen onlosmakelijk verbonden met een minstens evenredige uitbreiding van voorzieningen en werkgelegenheid. We stapelen immers geen stenen, maar we bouwen aan een vitale samenleving.” (p. 14)

“Het zijn allemaal voorzieningen en faciliteiten waarvan wij zeggen dat die moeten meegroeien met het aantal woningen en inwoners. Mensen willen niet alleen een huisze willen een ‘thuis’.” (p. 14)

“Gezamenlijk werken we aan vitale steden en dorpen, goed wonen in een gezonde leefomgeving en voorzieningen voor een dynamische samenleving.” (p. 14)

“Voorzieningenniveau: Om te kunnen toetsen of de groei van het aantal huizen daadwerkelijk hand in hand gaat met een toename van het voorzieningenniveau gaan wij een monitor ontwikkelen gericht op alle vormen van brede welvaart die belangrijk zijn voor onze inwoners. Op deze manier willen we inzicht krijgen in de balans tussen woningen en voorzieningen, om daarop te kunnen sturen.” (p.15)

“Cultureel Erfgoed: Versterking van Flevolandse cultuur en erfgoed draagt bij aan de leefbaarheid van Flevoland en het welzijn van haar inwoners. Ook maakt het onze provincie aantrekkelijker voor bedrijven en werknemers en voor toeristen. We zijn trots op het erfgoed van onze pioniers en willen dat koesteren. Het unieke karakter van Flevoland, als het grootste door mensenhanden gemaakte land ter wereld, verdient bijzondere aandacht en moet ook verteld worden. We vinden het belangrijk dat cultuur voor iedereen toegankelijk is en zullen dat ook bevorderen in het onderwijs en in de verdeling van de beschikbare subsidies.” (p. 39)

“Kunst en Cultuur

1. We onderzoeken in 2024 in hoeverre de doelstellingen van het fonds kunst- en cultuurbeleid zijn gehaald, en/of aanpassing behoeven.
2. We vinden cultuureducatie en ondersteuning van bibliotheken belangrijk, onder meer om laaggeletterdheid terug te dringen. Daarom zetten we de huidige inzet voort.

3. We willen dat het verhaal van de pioniers in Noordelijk Flevoland verteld wordt en bestemmen het beschikbare budget voor Unesco-werelderfgoed Schokland om het unieke verhaal van de pioniers van de Noordoostpolder voor het voetlicht te brengen, hierbij betrekken we ook het verhaal van Urk.

4. We nemen geen initiatief voor een nieuw landschapskunstwerk, en ondersteunen evenmin eventuele initiatieven van anderen daartoe.

5. Cultuursubsidies worden eerlijk verdeeld over de hele provincie, voor zowel stedelijke als plattelandscultuur.

6. Deze coalitieperiode nemen of ondersteunen wij geen initiatieven voor een nieuw kunstmuseum in Almere.” (p. 41)

“We willen dat Flevoland bloeit en aantrekkelijk is. We hebben aandacht voor zorg, recreatie, cultuur, erfgoed en sport. We zorgen ervoor dat instanties samenwerken en dat alles toegankelijk is.” (p. 65)

↘ Bijlage 4

DOORLOPEN PROCES

Weergave van het doorlopen proces voor de totstandkoming van deze handreiking:

Stap 1: Deskresearch

Stad & Co verdiepte zich in referentieproducten waar andere gemeenten of regio's mee werken, de woningbouwplannen in de MRA regio, de culturele sector, stedelijke- en gebiedsontwikkeling en relevant beleid op nationaal en provinciaal niveau.

Geraadpleegde bronnen:

- Amsterdam referentienormen voor maatschappelijke voorzieningen, groen en spelen (2018)
- Koersdocument leefbare stad en maatschappelijke voorzieningen Utrecht (2020)
- Rekenmodel maatschappelijke voorzieningen Gemeente Rotterdam (2020)
- Den Haag beleidskader kunst en cultuur 2021-2024 (2020)
- Beoordelingskader maatschappelijke voorzieningen bij Integraal Accommodatieplan gemeente Haarlemmermeer (2022)
- Leidraad Sociaal stedelijke ontwikkeling – concept versie – gemeente Almere (2023)
- Visie op de maatschappelijke voorzieningen Ouder-Amstel – concept (2024)
- Regioprofielen MRA meer dan de delen, programma kunst cultuur en erfgoed (2018-2024)
- Monitor plancapaciteit (plan capaciteit.nl)
- Woningbouwlocaties provincie Noord-Holland ([interactieve kaarten](#))
- Een bloeiende creatieve industrie in een levendige stad, de meerwaarde van creativiteit in gebiedsontwikkelingen in Utrecht - Bureau Buiten (2017)
- Cultuurschillenmodel – www.corwijn.nl
- Strategisch Huisvestingsplan Kunst en Cultuur 2023-2027 – gemeente Amsterdam
- Integraal huisvestingsplan (IHP) Cultuur en Bibliotheken 2022-2032 – gemeente Den Haag
- In de schijnwerpers. Groeipotentie voor de culturele sector door bijdragen aan maatschappelijke opgaven – Berenschot in opdracht OC&W (2023)
- Een nieuwe visie op cultuurbeleid. Of waarom een overheid wil investeren in cultuur, Blueyard (2018)
- Gebiedsplan Haarlem – ontwikkeling van stadsharten (2022)
- <https://www.nul20.nl/dossiers/haarlem-voert-bouwproductie-op>
- Satellietrekening cultuur en media (2018)
- CBS (2021)
- Verkenning arbeidsmarkt culturele sector, raad voor cultuur en SER (2016)
- De Nationale Omgevingsvisie
- <https://www.binnenlandsbestuur.nl/financien/kamer-houdt-adem-voor-ravijnjaar-2026-voor-gemeenten>
- <https://maximapark.nl>
- Cultuur en GO #2: Hoe cultuur duurzaam kan renderen in gebiedsontwikkeling
- Cultuur en GO #5: Hoe het NYMA terrein in Nijmegen een culturele hotspot wordt (www.gebiedsontwikkeling.nu)
- [Praktijkhandleiding samen snel en goed bouwen](#) – Ministerie BZ (2023)
- Programma NOVEX, volkshuisvesting en ruimtelijke ordening (2022)
- Uitvoeringsagenda Nationale Omgevingsvisie 2021-2024
- Omgevingsvisie Noord-Holland 2050
- Verstedelijkingsconcept 2050, metropool van grote klasse met menselijke maat – MRA 2021

- Coalitieakkoord provincie Noord-Holland 2023 – 2027
- Coalitieakkoord Gemeente Purmerend
- Toekomst voor het nieuwe land, van voor en door Flevoland. Coalitieakkoord 2023-2027
- Samen maken we Flevoland, omgevingsvisie (2017)
- Beyond Leidsche Rijn: kunst als strategie bij verstedelijking (2009) Heeze, H., van Gestel, T., Zonnenberg, N. nai010 uitgevers
- Beyond Leidsche Rijn: van scenario tot werkelijkheid (2012) Visscher, E.
- Nota programma plan maatschappelijke voorzieningen Zwolle
- Stadshagen.nl
- Deruimtemaker.nl
- www.zwolle.nl/voorzieningen-stadshagen
- www.rtvfocuszwolle.nl/gemeenteraad-stemt-in-met-voorzieningenplan-stadshagen/amp/
- Over Roombeek (2008), Den Hartog, H, Pi de Bruijn.
- Roombeek: hoe de vuurwerkcramp de praktijk van gebiedsontwikkeling veranderde (2022), De Graaf, K.

Stap 2: Interviews

Stad & Co voerde – in samenspraak met de begeleidingscommissie – gesprekken met ambtenaren cultuur, sociaal domein, projectmanagementbureau, gebiedsontwikkeling, maar ook mensen van buiten gemeenten.

Er is gesproken met:

1. Annette van Hussen – Directeur Projectmanagementbureau gemeente Amsterdam
2. Arjan Slaakweg – Strategisch beleidsadviseur Ruimtelijke Ordening Provincie Noord-Holland
3. Carin Roest – Beleidsadviseur Cultuur gemeente Haarlem
4. Dorien Bosselaar – Projectleider De Nieuwe Kern gemeente Ouder-Amstel
5. Emiel Reiding – Secretaris-Directeur Metropoolregio Amsterdam
6. Floor Roduner – Wethouder Wonen & Financiën gemeente Haarlem

7. Janneke van Dijk – Beleidsmedewerker maatschappelijke ontwikkeling gemeente Purmerend
8. Jeroen Olthof – Gedeputeerde NH Mobiliteit, Bereikbaarheid, Leefbaarheid, Gezondheid en Mileu
9. Mariette Dölle - coördinator Beyond Leidsche Rijn (gesproken door Patrick van Mil - Directeur Stedelijk Museum Alkmaar)
10. Mark Feijt – Programmamanager gemeentelijke vastgoedportefeuille gemeente Den Haag
11. Menno Cabooter – Opgavemanager Alkmaars Kanaal (gesproken door Patrick van Mil - Directeur Stedelijk Museum Alkmaar)
12. Peter Kuenzli - Stedenbouwkundige en programmadirecteur gebiedsontwikkeling Leidsche Rijn en Roombeek
13. Riek Bakker – Landschapsarchitect en stedenbouwkundige
14. Simone Baksteen – Strateeg Sociaal Domein gemeente Almere
15. Sjaak Vaes – Ruimtelijk Domein, Ontwikkeling, Strategische acquisitie gemeente Purmerend
16. Stan van den Berg – Projectmanager Metropoolregio Amsterdam
17. Wouter Nijsingh – Gebiedsontwikkeling Provincie Noord-Holland

Stap 3: Tussentijdse sessies met de begeleidingscommissie van dit traject

Op twee momenten is tussentijds het concept gepresenteerd aan de begeleidingscommissie. Hierbij zijn keuzes en dilemma's voorgelegd en is de richting verder verfijnd.

Stap 4: Praktijkvoorbeelden onderzoek

Op basis van tussentijds overleg met de begeleidingscommissie, is ervoor gekozen om een aantal praktijkvoorbeelden te onderzoeken en verder uit te werken ter inspiratie bij de handreiking.

Stap 5: Ontwikkelen handreiking

Op basis van de gemaakte keuzes tijdens eerdere werksessies, is een conceptversie opgesteld. Feedback hierop is verwerkt tot een definitieve versie.